

Συλλογή της Νομολογίας

ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΓΕΝΙΚΟΥ ΕΙΣΑΓΓΕΛΕΑ
HENRIK SAUGMANDSGAARD ØE
της 2ας Ιουνίου 2016¹

Υπόθεση C-119/15

**Biuro podróży «Partner» Sp. z o.o., Sp. komandytowa w Dąbrowie Górniczej
κατά
Prezes Urzędu Ochrony Konkurencji i Konsumentów**

[αίτηση του Sąd Apelacyjny w Warszawie VI Wydział Cywilny (πολιτικό τμήμα του εφετείου της Βαρσοβίας, Πολωνία) για την έκδοση προδικαστικής αποφάσεως]

«Προδικαστική παραπομπή — Προστασία των καταναλωτών — Οδηγία 93/13/EΚ — Οδηγία 2009/22/EΚ — Αποτέλεσμα erga omnes δικαστικής αποφάσεως με την οποία διαπιστώνεται ο καταχρηστικός χαρακτήρας ρήτρας γενικών όρων από της καταχωρίσεώς της σε δημόσιο μητρώο — Επιβολή προστίμου στον επαγγελματία που χρησιμοποίησε τη ρήτρα αυτή ή ισοδύναμή της στους γενικούς όρους του, χωρίς αυτός να έχει συμμετάσχει στη διαδικασία διαπιστώσεως του καταχρηστικού χαρακτήρα της ρήτρας — Άρθρο 47 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης — Δικαίωμα ακροάσεως»

I – Εισαγωγή

1. Δικαστική απόφαση με την οποία διαπιστώνεται ο καταχρηστικός χαρακτήρας ρήτρας περιεχόμενης σε σύμβαση με καταναλωτή μπορεί προφανώς να έχει δεσμευτικό χαρακτήρα ως νομολογιακό προηγούμενο. Μπορούν, όμως, τα κράτη μέλη να αναγνωρίσουν σε μια τέτοια απόφαση αποτέλεσμα erga omnes, έτσι ώστε αυτή να δεσμεύει τους επαγγελματίες που δεν συμμετείχαν στη δίκη; Αυτό είναι το ερώτημα που τίθεται στο Δικαστήριο στην κρινόμενη υπόθεση.
2. Η αίτηση προδικαστικής αποφάσεως εντάσσεται στο πλαίσιο διαφοράς μεταξύ ενός επαγγελματία και των αρμόδιων για την προστασία του ανταγωνισμού και των καταναλωτών πολωνικών αρχών, με αντικείμενο την επιβολή προστίμου στον εν λόγω επαγγελματία, επειδή χρησιμοποιεί στους γενικούς όρους των συμβάσεων που συνάπτει με καταναλωτές ρήτρες οι οποίες θεωρούνται ισοδύναμες με ρήτρες που έχουν ήδη κριθεί καταχρηστικές και έχουν καταχωριστεί για τον λόγο αυτόν σε δημόσιο μητρώο, παρόλο που ο εν λόγω επαγγελματίας δεν συμμετείχε στη διαδικασία η οποία οδήγησε στη διαπίστωση του καταχρηστικού χαρακτήρα των ρητρών που περιλήφθηκαν στο μητρώο.
3. Το αιτούν δικαστήριο ζητεί κατ' ουσίαν από το Δικαστήριο να διευκρινιστεί, κυρίως, αν μία ρύθμιση όπως η επίδικη στη διαφορά που εκκρεμεί ενώπιόν του είναι αντίθετη προς τα άρθρα 6, παράγραφος 1, και 7 της οδηγίας 93/13/ΕΟΚ², σε συνδυασμό με τα άρθρα 1 και 2 της οδηγίας 2009/22/ΕΚ³.

1 — Γλώσσα του πρωτοτύπου: η γαλλική.

2 — Οδηγία του Συμβουλίου, της 5ης Απριλίου 1993, σχετικά με τις καταχρηστικές ρήτρες των συμβάσεων που συνάπτονται με καταναλωτές (ΕΕ 1993, L 95, σ. 29).

3 — Οδηγία του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 23ης Απριλίου 2009, περί των αγωγών παραλείψεως στον τομέα της προστασίας των συμφερόντων των καταναλωτών (ΕΕ 2009, L 110, σ. 30).

4. Στο πλαίσιο αυτό, το Δικαστήριο καλείται να καθορίσει για πρώτη φορά τα όρια της δικονομικής αυτοτέλειας των κρατών μελών στο πλαίσιο της οδηγίας 93/13, καθώς και το σημείο ισορροπίας μεταξύ της αποτελεσματικής προστασίας των καταναλωτών έναντι των καταχρηστικών ρητρών και του δικαιώματος ακροάσεως του επαγγελματία, το οποίο κατοχυρώνεται στο άρθρο 47 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (στο εξής: Χάρτης).

II – Το νομικό πλαίσιο

A — Το δίκαιο της Ένωσης

1. Η οδηγία 93/13

5. Το άρθρο 3 της οδηγίας 93/13 ορίζει τα εξής:

«1. Ρήτρα σύμβασης που δεν απετέλεσε αντικείμενο ατομικής διαπραγμάτευσης θεωρείται καταχρηστική όταν, παρά την απαίτηση καλής πίστης, δημιουργεί εις βάρος του καταναλωτή σημαντική ανισορροπία ανάμεσα στα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις των μερών, τα απορρέοντα από τη σύμβαση.

2. Θεωρείται πάντοτε ότι η ρήτρα δεν αποτέλεσε αντικείμενο ατομικής διαπραγμάτευσης, όταν έχει συνταχθεί εκ των προτέρων και όταν ο καταναλωτής, εκ των πραγμάτων, δε μπόρεσε να [επηρεάσει] το περιεχόμενό της, ιδίως στα πλαίσια μιας σύμβασης προσχωρήσεως.

[...]

Εάν ο επαγγελματίας ισχυρίζεται ότι για μια τυποποιημένη ρήτρα υπήρξε ατομική διαπραγμάτευση, φέρει το βάρος της απόδειξης.

3. Το παράρτημα περιέχει ενδεικτικό και μη εξαντλητικό κατάλογο ρητρών που είναι δυνατόν να κηρυχθούν καταχρηστικές».

6. Όσον αφορά την εκτίμηση του καταχρηστικού χαρακτήρα μιας συμβατικής ρήτρας, το άρθρο 4, παράγραφος 1, της οδηγίας αυτής προβλέπει τα εξής:

«1. Με την επιφύλαξη του άρθρου 7, ο καταχρηστικός χαρακτήρας μιας συμβατικής ρήτρας κρίνεται αφού ληφθούν υπόψη η φύση των αγαθών ή των υπηρεσιών που αφορά η σύμβαση και όλες οι κατά τον χρόνο της σύναψης της σύμβασης περιστάσεις που περιέβαλαν την εν λόγω σύναψη, καθώς και όλες οι υπόλοιπες ρήτρες της σύμβασης ή άλλης σύμβασης από την οποία αυτή εξαρτάται.»

7. Το άρθρο 6, παράγραφος 1, της εν λόγω οδηγίας ορίζει τα εξής:

«1. Τα κράτη μέλη θεσπίζουν διατάξεις σύμφωνα με τις οποίες οι καταχρηστικές ρήτρες σύμβασης μεταξύ επαγγελματία και καταναλωτή, τηρουμένων των σχετικών όρων της εθνικής νομοθεσίας, δεν δεσμεύουν τους καταναλωτές, ενώ η σύμβαση εξακολουθεί να δεσμεύει τους συμβαλλόμενους, εάν μπορεί να υπάρξει και χωρίς τις καταχρηστικές ρήτρες.»

8. Το άρθρο 7 της οδηγίας 93/13 ορίζει τα εξής:

«1. Τα κράτη μέλη μεριμνούν ώστε, προς το συμφέρον των καταναλωτών, καθώς και των ανταγωνιζόμενων επαγγελματιών, να υπάρχουν τα κατάλληλα και αποτελεσματικά μέσα, προκειμένου να πάψει η χρησιμοποίηση των καταχρηστικών ρητρών στις συμβάσεις που συνάπτονται από έναν επαγγελματία με καταναλωτές.

2. Τα μέσα αυτά περιλαμβάνουν διατάξεις που δίνουν σε άτομα ή οργανισμούς που έχουν, σύμφωνα με την εθνική νομοθεσία, οριστεί ως έχοντες έννομο συμφέρον για την προστασία των καταναλωτών, τη δυνατότητα να προσφύγουν, σύμφωνα με το εθνικό δίκαιο, ενώπιον των αρμοδίων δικαστηρίων ή διοικητικών οργάνων, τα οποία αποφαίνονται για το εάν συμβατικές ρήτρες που έχουν συνταχθεί με σκοπό τη γενικευμένη χρήση έχουν καταχρηστικό χαρακτήρα και εφαρμόζουν τα κατάλληλα και αποτελεσματικά μέσα για να πάψει η χρησιμοποίηση των ρητρών αυτών.

3. Τηρουμένης της εθνικής νομοθεσίας, οι προσφυγές που αναφέρονται στην παράγραφο 2 μπορούν να ασκούνται κατά πλειόνων επαγγελματιών, χωριστά ή από κοινού, του αυτού επαγγελματικού τομέα ή κατά των ενώσεων τους που χρησιμοποιούν ή συνιστούν τη χρησιμοποίηση των αυτών ή παρόμοιων γενικών συμβατικών ρητρών.»

9. Το άρθρο 8 της οδηγίας 93/13 προβλέπει ότι τα κράτη μέλη μπορούν να θεσπίζουν ή να διατηρούν σε ισχύ διατάξεις αυστηρότερες από αυτές της οδηγίας, εφόσον είναι σύμφωνες προς τη Συνθήκη.

10. Το άρθρο 8α, παράγραφος 1, της οδηγίας 93/13 έχει ως εξής⁴:

«1. Εάν κράτος μέλος εγκρίνει διατάξεις δυνάμει του άρθρου 8, ενημερώνει σχετικώς την Επιτροπή, καθώς και για κάθε μεταγενέστερη μεταβολή, ειδικότερα εφόσον οι εν λόγω διατάξεις:

[...]

— περιέχουν καταλόγους συμβατικών όρων που πρέπει να θεωρούνται ως αθέμιτοι.»

2. Η οδηγία 2009/22

11. Το άρθρο 1 της οδηγίας 2009/22, όπως ίσχυε κατά τον χρόνο των πραγματικών περιστατικών της διαφοράς της κύριας δίκης, έχει ως τίτλο «Πεδίο εφαρμογής» και ορίζει τα εξής:

«1. Στόχος της παρούσας οδηγίας είναι η προσέγγιση των νομοθετικών, κανονιστικών και διοικητικών διατάξεων των κρατών μελών σχετικά με τις αγωγές παραλείψεως κατά το άρθρο 2[, οι οποίες] αποσκοπούν στην προστασία των συλλογικών συμφερόντων των καταναλωτών που περιλαμβάνονται στις οδηγίες οι οποίες απαριθμούνται στο παράρτημα I, προκειμένου να εξασφαλισθεί η εύρυθμη λειτουργία της εσωτερικής αγοράς.

2. Για τους σκοπούς της παρούσας οδηγίας, ως παράβαση νοείται κάθε ενέργεια αντίθετη προς τις οδηγίες που απαριθμούνται στο παράρτημα I, όπως έχουν μεταφερθεί στην εσωτερική έννομη τάξη των κρατών μελών, η οποία θίγει τα συλλογικά συμφέροντα κατά την παράγραφο 1.»

12. Το παράρτημα I της οδηγίας 2009/22, με τίτλο «Κατάλογος των οδηγιών κατά το άρθρο 1», μνημονεύει, στο σημείο 5, την οδηγία 93/13.

4 — Το άρθρο 8α δεν είχε ακόμη τεθεί σε ισχύ κατά τον χρόνο των πραγματικών περιστατικών της διαφοράς της κύριας δίκης. Το άρθρο αυτό θεσπίστηκε με την οδηγία 2011/83/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 25ης Οκτωβρίου 2011, σχετικά με τα δικαιώματα των καταναλωτών, την τροποποίηση της οδηγίας 93/13/ΕΟΚ του Συμβουλίου και της οδηγίας 1999/44/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου και την κατάργηση της οδηγίας 85/577/ΕΟΚ του Συμβουλίου και της οδηγίας 97/7/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου (ΕΕ 2011, L 304, σ. 64). Σύμφωνα με το άρθρο της 28, παράγραφος 2, η οδηγία 2011/83 εφαρμόζεται στις συμβάσεις που συνήφθησαν μετά τις 13 Ιουνίου 2014.

13. Το άρθρο 2, παράγραφος 1, της οδηγίας 2009/22, με τίτλο «Αγωγές παραλείψεως», ορίζει τα εξής:

«1. Τα κράτη μέλη ορίζουν τα δικαστήρια ή τις διοικητικές αρχές που είναι αρμόδιες επί διαδικασιών κινουμένων από νομιμοποιούμενους φορείς, κατά την έννοια του άρθρου 3, με τις οποίες επιδιώκεται:

- α) να διαταχθεί, με τη δέουσα ταχύτητα και, όταν ενδείκνυται, με τη διαδικασία των ασφαλιστικών μέτρων, η παύση ή η απαγόρευση οποιασδήποτε παράβασης·
- β) εφόσον ενδείκνυται, η λήψη μέτρων, όπως η κατάλληλη δημοσίευση του συνόλου ή μέρους της απόφασης, ή/και η δημοσίευση επανορθωτικής δήλωσης ώστε να εκλείψουν τα συνεχιζόμενα αποτελέσματα της παράβασης·
- γ) εφόσον επιτρέπεται από το νομικό σύστημα του συγκεκριμένου κράτους μέλους, να διαταχθεί ο ηττηθείς εναγόμενος να καταβάλει προς το Δημόσιο Ταμείο ή οιονδήποτε οριζόμενο ως δικαιούχο από την εθνική νομοθεσία, σε περίπτωση μη εκτέλεσης της απόφασης εντός της προθεσμίας που έχουν τάξει τα δικαστήρια ή οι αρμόδιες διοικητικές αρχές, συγκεκριμένο ποσό ανά ημέρα καθυστέρησης ή κάθε άλλο ποσό που προβλέπει η εθνική νομοθεσία για την εξασφάλιση της εκτέλεσης των αποφάσεων.»

B — Το πολωνικό δίκαιο

1. Ο νόμος περί προστασίας του ανταγωνισμού και των καταναλωτών

14. Το άρθρο 24, παράγραφοι 1 και 2, σημείο 1, του Ustawa o ochronie konkurencji i konsumentów (νόμος περί προστασίας του ανταγωνισμού και των καταναλωτών), της 16ης Φεβρουαρίου 2007 (Dz. U. αριθ. 50, σημείο 331), όπως ίσχυε κατά τον χρόνο της υποθέσεως της κύριας δίκης, ορίζει τα εξής⁵:

«1. Απαγορεύεται η χρήση πρακτικών που θίγουν τα συλλογικά συμφέροντα των καταναλωτών.

2. Ως πρακτική που θίγει τα συλλογικά συμφέροντα των καταναλωτών νοείται κάθε αθέμιτη συμπεριφορά επαγγελματία η οποία συνιστά απειλή για τα συμφέροντα αυτά και ιδίως:

- 1) η χρησιμοποίηση ρητρών γενικών όρων οι οποίες έχουν καταχωριστεί στο μητρώο ρητρών γενικών όρων που έχουν κριθεί αθέμιτες, το οποίο προβλέπεται από το άρθρο 479⁴⁵ του νόμου της 17ης Νοεμβρίου 1964, για τη θέσπιση κώδικα πολιτικής δικονομίας (Dz. U. αριθ. 43, σημείο 296, όπως έχει τροποποιηθεί).»

15. Το άρθρο 26, παράγραφος 1, του νόμου περί προστασίας του ανταγωνισμού και των καταναλωτών ορίζει τα εξής:

«1. Σε περίπτωση που ο [πρόεδρος του γραφείου προστασίας του ανταγωνισμού και των καταναλωτών] διαπιστώσει παράβαση της απαγορεύσεως του άρθρου 24, εκδίδει απόφαση με την οποία αναγνωρίζεται ότι η εν λόγω πρακτική θίγει τα συλλογικά συμφέροντα των καταναλωτών και επιβάλλεται η παύση της [...]».

5 — Από την απόφαση περί παραπομπής προκύπτει ότι το άρθρο 24, παράγραφος 2, σημείο 1, του νόμου περί προστασίας του ανταγωνισμού και των καταναλωτών αποτελεί προσαρμογή της πολωνικής νομοθεσίας στην οδηγία 98/27/EK του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 19ης Μαΐου 1998, περί των αγωγών παραλείψεως στον τομέα της προστασίας των συμφερόντων των καταναλωτών (ΕΕ 1998, L 166, σ. 51), η οποία, από 29 Δεκεμβρίου 2009, καταργήθηκε και αντικαταστάθηκε από την οδηγία 2009/22.

16. Το άρθρο 106, παράγραφος 1, σημείο 4, του νόμου περί προστασίας του ανταγωνισμού και των καταναλωτών ορίζει τα εξής:

«1. Ο [πρόεδρος του γραφείου προστασίας του ανταγωνισμού και των καταναλωτών] μπορεί με απόφασή του να επιβάλει στον επαγγελματία πρόστιμο, το ύψος του οποίου δεν μπορεί να υπερβαίνει το 10 % του κύκλου εργασιών που πραγματοποιήθηκε κατά το οικονομικό έτος που προηγήθηκε του έτους της επιβολής του προστίμου, αν ο εν λόγω επαγγελματίας, έστω και χωρίς πρόθεση:

[...]

4) χρησιμοποίησε πρακτική που θίγει τα συλλογικά συμφέροντα των καταναλωτών κατά την έννοια του άρθρου 24.»

2. Ο κώδικας πολιτικής δικονομίας

17. Τα άρθρα 479⁴², παράγραφος 1, 479⁴³ και 479⁴⁵, παράγραφοι 1 έως 3, του Ustawa — Kodeks postępowania cywilnego (νόμος για τη θέσπιση κώδικα πολιτικής δικονομίας), της 17ης Νοεμβρίου 1964 (Dz. U. του 2014, σημείο 101), όπως αυτός ίσχυε στην υπόθεση της κύριας δίκης (στο εξής: κώδικας πολιτικής δικονομίας), ορίζουν τα εξής⁶:

«Άρθρο 479⁴²

1. Σε περίπτωση που η αγωγή γίνει δεκτή, το δικαστήριο περιλαμβάνει στο διατακτικό της αποφάσεώς του το περιεχόμενο των ρητρών των γενικών όρων που κρίθηκαν αθέμιτες και απαγορεύει τη χρησιμοποίησή τους.

Άρθρο 479⁴³

Η τελεσίδικη απόφαση παράγει αποτελέσματα έναντι των τρίτων από της καταχωρίσεως της ρήτρας των γενικών όρων που κρίθηκε αθέμιτη στο μητρώο που προβλέπεται από το άρθρο 479⁴⁵, παράγραφος 2.

Άρθρο 479⁴⁵

1. Αντίγραφο της τελεσίδικης αποφάσεως με την οποία έγινε δεκτή η αγωγή διαβιβάζεται από το δικαστήριο στον [πρόεδρο του γραφείου προστασίας του ανταγωνισμού και των καταναλωτών].

2. Ο [πρόεδρος του γραφείου προστασίας του ανταγωνισμού και των καταναλωτών] τηρεί, βάσει των αποφάσεων της παραγράφου 1, μητρώο των ρητρών γενικών όρων οι οποίες κρίθηκαν αθέμιτες.

3. Το μητρώο που προβλέπεται από την παράγραφο 2 είναι δημόσιο.»

III – Τα πραγματικά περιστατικά και η διαφορά της κύριας δίκης, τα προδικαστικά ερωτήματα και η διαδικασία ενώπιον του Δικαστηρίου

18. Με απόφαση της 22ας Νοεμβρίου 2011, ο πρόεδρος του Urząd Ochrony Konkurencji i Konsumentów (γραφείου προστασίας του ανταγωνισμού και των καταναλωτών της Πολωνίας, στο εξής: UOKiK) επέβαλε πρόστιμο ύψους 21 127 πολωνικών ζλότι (PLN) (περίπου 4 940 ευρώ) στην εταιρία HK Zakład Usługowo Handlowy «Partner» Sp. z o.o. (στο εξής: HK Partner), η οποία

6 — Από την απόφαση περί παραπομπής προκύπτει ότι το άρθρο 479⁴², παράγραφος 1, το άρθρο 479⁴³ και το άρθρο 479⁴⁵, παράγραφοι 1 έως 3, του κώδικα πολιτικής δικονομίας προστέθηκαν στο πολωνικό δίκαιο προς τον σκοπό της μεταφοράς της οδηγίας 93/13.

δραστηριοποιείται, μεταξύ άλλων, στον τομέα των τουριστικών υπηρεσιών. Η απόφαση αυτή εκδόθηκε δυνάμει του άρθρου 24, παράγραφος 2, σημείο 1, καθώς και του άρθρου 106, παράγραφος 1, σημείο 4, του νόμου περί προστασίας του ανταγωνισμού και των καταναλωτών, για τον λόγο ότι η HK Partner χρησιμοποίησε ρήτρες γενικών όρων πώλησεως ταξιδίων οι οποίες θεωρήθηκαν ισοδύναμες με ρήτρες που είχαν κριθεί αθέμιτες στο παρελθόν και στη συνέχεια είχαν καταχωριστεί στο δημόσιο μητρώο καταχρηστικών ρητρών του άρθρου 479⁴⁵, παράγραφος 2, του κώδικα πολιτικής δικονομίας (στο εξής: μητρώο καταχρηστικών ρητρών)⁷.

19. Η HK Partner άσκησε προσφυγή κατά της αποφάσεως του προέδρου του UOKiK της 22ας Νοεμβρίου 2011 ενώπιον του Sąd Okręgowy w Warszawie — Sąd Ochrony Konkurencji i Konsumentów (περιφερειακού δικαστηρίου της Βαρσοβίας, αρμόδιου για υποθέσεις ανταγωνισμού και προστασίας των καταναλωτών, στο εξής: SOKiK), ζητώντας την ακύρωση της αποφάσεως αυτής και, επικουρικός, τη μείωση του προστίμου. Κατά τη διαδικασία ενώπιον του SOKiK, η HK Partner διασπάστηκε, με αποτέλεσμα να περιέλθουν στην προσφεύγουσα εταιρία Biuro podróży «Partner» Sp. Z o.o. (στο εξής: Biuro podróży Partner) όλα τα δικαιώματα και οι υποχρεώσεις της HK Partner που συνδέονταν με την τουριστική δραστηριότητα. Με απόφαση της 19ης Νοεμβρίου 2013, το SOKiK απέρριψε την προσφυγή, συμεριζόμενο την εκτίμηση του προέδρου του UOKiK ότι οι ρήτρες που είχε χρησιμοποιήσει η HK Partner ήταν ισοδύναμες με τις ρήτρες που περιέχονται στο μητρώο καταχρηστικών ρητρών.

20. Η Biuro podróży Partner άσκησε έφεση ενώπιον του Sąd Apelacyjny w Warszawie VI Wydział Cywilny (πολιτικό τμήμα του εφετείου της Βαρσοβίας, Πολωνία), ζητώντας την ακύρωση της αποφάσεως του προέδρου του UOKiK της 22ας Νοεμβρίου 2011 και, επικουρικός, την ακύρωση της αποφάσεως της 19ης Νοεμβρίου 2013 του SOKiK και την αναπομπή της υποθέσεως στο δικαστήριο αυτό προς επανεξέταση.

21. Το Sąd Apelacyjny w Warszawie VI Wydział Cywilny (πολιτικό τμήμα του εφετείου της Βαρσοβίας), διατηρώντας αμφιβολίες ως προς την ερμηνεία του δικαίου της Ένωσης, αποφάσισε να αναστείλει την ενώπιόν του διαδικασία και να υποβάλει στο Δικαστήριο τα ακόλουθα προδικαστικά ερωτήματα:

- «1. Έχουν οι διατάξεις των άρθρων 6, παράγραφος 1, και 7 της [οδηγίας 93/13/ΕΟΚ], σε συνδυασμό με τα άρθρα 1 και 2 της [οδηγίας 2009/22], την έννοια ότι η χρήση ρητρών [γενικών όρων συναλλαγών], οι οποίες έχουν κατ' ουσίαν το ίδιο περιεχόμενο με ρήτρες που κρίθηκαν παράνομες με τελεσίδικη δικαστική απόφαση και καταχωρίστηκαν στο μητρώο απαγορευμένων ρητρών, εκ μέρους επιχειρήσεως η οποία δεν συμμετείχε στη διαδικασία που κατέληξε στην καταχώριση στο μητρώο απαγορευμένων ρητρών, μπορεί να θεωρηθεί παράνομη ενέργεια η οποία σύμφωνα με το εθνικό δίκαιο αποτελεί πρακτική που βλάπτει τα συμφέροντα των καταναλωτών και, ως εκ τούτου, δικαιολογεί την επιβολή προστίμου στο πλαίσιο εθνικής διοικητικής διαδικασίας;
2. Έχει το άρθρο 267, τρίτο εδάφιο, της Συνθήκης για τη Λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης την έννοια ότι το δευτεροβάθμιο δικαστήριο κατά των αποφάσεων του οποίου επιτρέπεται η άσκηση της αιτήσεως αναιρέσεως που προβλέπει ο πολωνικός κώδικας πολιτικής δικονομίας αποτελεί δικαστήριο του οποίου οι αποφάσεις δεν υπόκεινται σε ένδικα μέσα του εσωτερικού δικαίου, ή μήπως τέτοιο δικαστήριο είναι το Sąd Najwyższy (Ανώτατο Δικαστήριο), το οποίο είναι αρμόδιο για να κρίνει την αίτηση αναιρέσεως;»

7 — Επισημαίνω ότι ο όρος «καταχρηστική» δεν απαντά στην πολωνική νομοθετική ρύθμιση, η οποία προτιμά τον όρο «αθέμιτη» (βλ. σημεία 14 έως 17 των παρούσων προτάσεων). Θεωρώ, ωστόσο, ότι οι δύο όροι έχουν την ίδια σημασία, αν ληφθεί υπόψη ότι η πολωνική νομοθετική ρύθμιση προσαρμόστηκε στο δίκαιο της Ένωσης. Οι επίμαχες ρήτρες που χρησιμοποίησε η HK Partner αφορούν την ευθύνη του συμμετέχοντος, δηλαδή του καταναλωτή, για τις ζημιές που προκλήθηκαν από σφάλμα του ή από σφάλμα των προσώπων που είχε υπό την ευθύνη του, τον αποκλεισμό της ευθύνης της HK Partner για την επέλευση ορισμένων γεγονότων, καθώς και τη μη επιστροφή της αξίας των παροχών που δεν χρησιμοποίησε ο συμμετέχων. Για παράδειγμα, μία από τις επίμαχες ρήτρες έχει ως εξής: «Η [HK Partner] δεν επιστρέφει την αξία των παροχών που δεν χρησιμοποιεί ο συμμετέχων για λόγους που μπορούν να αποδοθούν σε υπαιτιότητά του».

22. Υπό το πρίσμα της σαφούς νομολογίας του Δικαστηρίου όσον αφορά την ερμηνεία του άρθρου 267, τρίτο εδάφιο, ΣΛΕΕ⁸, το δεύτερο προδικαστικό ερώτημα δεν θέτει νέα νομικά ζητήματα. Επομένως, απαιτείται να εξεταστεί αποκλειστικά το πρώτο προδικαστικό ερώτημα, το οποίο δεν έχει μέχρι σήμερα απασχολήσει το Δικαστήριο.

23. Γραπτές παρατηρήσεις κατέθεσαν η Πολωνική Κυβέρνηση και η Ευρωπαϊκή Επιτροπή. Η Πολωνική Κυβέρνηση καθώς και η Επιτροπή έλαβαν μέρος στην επ' ακροατηρίου συζήτηση, η οποία διεξήχθη στις 9 Μαρτίου 2016.

IV – Νομική ανάλυση

A — Προκαταρκτικές παρατηρήσεις

1. Επί του πολωνικού συστήματος προστασίας των καταναλωτών έναντι των καταχρηστικών ρητρών

24. Καταρχάς, είναι σκόπιμο να εκτεθεί λεπτομερέστερα το πολωνικό σύστημα προστασίας των καταναλωτών έναντι των καταχρηστικών ρητρών, το οποίο εφαρμόζει τρεις τρόπους ελέγχου των ρητρών αυτών: τον συγκεκριμένο, τον αφηρημένο και τον διοικητικό έλεγχο⁹.

25. Ο συγκεκριμένος έλεγχος ασκείται επ' ευκαιρία των διαφορών μεταξύ καταναλωτών και επαγγελματιών οι οποίες εισάγονται ενώπιον των τακτικών δικαστηρίων και έχουν ως αντικείμενο τον καταχρηστικό χαρακτήρα των ρητρών που περιέχονται στις επιμέρους συμβάσεις. Η δικαστική απόφαση που αφορά συγκεκριμένο έλεγχο δεσμεύει μόνον τους διαδίκους στη συγκεκριμένη δίκη.

26. Αντιθέτως, ο αφηρημένος έλεγχος ασκείται από εξειδικευμένο δικαστήριο, το SOKiK, και διέπεται από ειδική διαδικασία προβλεπόμενη από τον νόμο, μεταξύ άλλων από τα άρθρα 479⁴², παράγραφος 1, 479⁴³ και 479⁴⁵, παράγραφοι 1 έως 3, του κώδικα πολιτικής δικονομίας¹⁰. Ο έλεγχος αυτός, ο οποίος αφορά αποκλειστικά τις ρήτρες που περιέχονται στους γενικούς όρους συναλλαγών, στοχεύει στην εξάλειψη των ρητρών που παρουσιάζουν καταχρηστικό χαρακτήρα. Η εκτίμηση του SOKiK στηρίζεται στο γράμμα της επίμαχης ρήτρας και είναι, επομένως, ανεξάρτητη από τον τρόπο με τον οποίον η ρήτρα αυτή χρησιμοποιείται στις ατομικές συμβάσεις¹¹. Στο SOKiK μπορεί να προσφύγει οποιοσδήποτε καταναλωτής, ανεξαρτήτως του αν δεσμεύεται από σύμβαση, καθώς επίσης και οι μη κυβερνητικές οργανώσεις προστασίας των συμφερόντων των καταναλωτών και ο πρόεδρος του UOKiK¹².

8 — Βλ., ιδίως, αποφάσεις της 4ης Ιουνίου 2002, Lyckeskog (C-99/00, EU:C:2002:329, σκέψεις 16 έως 19), και της 16ης Δεκεμβρίου 2008, Cartesio (C-210/06, EU:C:2008:723, σκέψεις 75 έως 79).

9 — Η ακόλουθη παρουσίαση του πολωνικού συστήματος στηρίζεται στις πληροφορίες που παρέσχε το αιτούν δικαστήριο, όπως συμπληρώθηκαν από την Πολωνική Κυβέρνηση, οι οποίες δεν φαίνεται να αμφισβητούνται. Βλ., όσον αφορά το πολωνικό σύστημα, Trzaskowski, R., *Skutki uznania postanowienia wzorca umowy za niedozwolone i jego wpisu do rejestru w sferze przeciwdziałania praktykom naruszającym zbiorowe interesy konsumentów (art. 24 ust. 2 pkt 1 u.o.k.i.k.) w świetle orzecznictwa Sądu Ochrony Konkurencji i Konsumentów*, Prawo w działaniu sprawy cywilne, 20/2014, σ. 123. Φαίνεται ότι το πολωνικό σύστημα προστασίας των καταναλωτών τροποποιήθηκε με τον Ustawa o zmianie ustawy o ochronie konkurencji i konsumentów oraz niektórych innych ustaw (νόμος για την τροποποίηση του νόμου περί προστασίας του ανταγωνισμού και των καταναλωτών και άλλων νόμων), της 5ης Αυγούστου 2015 (Dz. U. 2015, σημείο 1634). Η τροποποίηση αυτή, ωστόσο, τέθηκε σε ισχύ μόλις στις 17 Απριλίου 2016, επομένως, οι δίκες που κινήθηκαν πριν την ημερομηνία αυτή συνεχίζονται σύμφωνα με τους προϊσχύσαντες κανόνες (άρθρο 8 του νόμου αυτού).

10 — Βλ. σημείο 17 των παρουσιών προτάσεων.

11 — Σύμφωνα με τη διατύπωση της Πολωνικής Κυβερνήσεως, κατά τον αφηρημένο έλεγχο, το SOKiK διαπιστώνει το «ρυθμιστικό περιεχόμενο» της ρήτρας για την οποία πρόκειται.

12 — Σύμφωνα με το άρθρο 479³⁸, παράγραφοι 1 και 2, του κώδικα πολιτικής δικονομίας, η διαδικασία του αφηρημένου ελέγχου μπορεί επίσης να κινηθεί από τον περιφερειακό διαμεσολαβητή για την προστασία των καταναλωτών, καθώς και, υπό ορισμένες προϋποθέσεις, από αλλοδαπή οργάνωση εγγεγραμμένη στον κατάλογο των οργανώσεων που νομιμοποιούνται να ασκούν στα κράτη μέλη αγωγή με αίτηση την αναγνώριση του αθέμιτου χαρακτήρα των ρητρών γενικών όρων, ο οποίος έχει δημοσιευθεί στην Επίσημη Εφημερίδα της Ένωσης.

27. Δυνάμει του άρθρου 479⁴², παράγραφος 1, του κώδικα πολιτικής δικονομίας, σε περίπτωση που το SOKiK διαπιστώσει τον καταχρηστικό χαρακτήρα μιας ρήτηρας γενικών όρων στο πλαίσιο του αφηρημένου ελέγχου, περιλαμβάνει στο διατακτικό της αποφάσεώς του το περιεχόμενο της επίμαχης ρήτηρας και απαγορεύει τη χρησιμοποίησή της. Στη συνέχεια, η τελεσίδικη απόφαση που δέχεται την αγωγή δημοσιεύεται και η ρήτρα που κρίθηκε καταχρηστική καταχωρίζεται στο μητρώο καταχρηστικών ρητρών που τηρεί ο πρόεδρος του UOKiK. Κατά την Πολωνική Κυβέρνηση, αφ' ης στιγμής μια ρήτρα καταχωριστεί στο μητρώο, δεν είναι δυνατή η διόρθωση ή η διαγραφή της από αυτό.

28. Κατά την Πολωνική Κυβέρνηση, ο διοικητικός έλεγχος συνδέεται στενά με τον αφηρημένο, καθώς θέτει σε εφαρμογή τις αποφάσεις του SOKiK. Ειδικότερα, κατά τον διοικητικό έλεγχο, ο πρόεδρος του UOKiK διαπιστώνει αν η επίμαχη ρήτρα είναι ίδια ή ισοδύναμη με συμβατική ρήτρα που έχει καταχωριστεί στο μητρώο καταχρηστικών ρητρών, λαμβάνοντας υπόψη, μεταξύ άλλων, το περιεχόμενο της επίμαχης ρήτηρας και τα αποτελέσματά της για τον καταναλωτή. Για να είναι ισοδύναμες δύο συγκρινόμενες ρήτρες δεν είναι αναγκαίο το περιεχόμενό τους να είναι πανομοιότυπο. Αρκεί να διαπιστωθεί ότι η επίμαχη ρήτρα αντιστοιχεί στην περίπτωση της ρήτηρας που έχει καταχωριστεί στο εν λόγω μητρώο. Ο επαγγελματίας του οποίου οι ρήτρες γενικών όρων αποτελούν το αντικείμενο του διοικητικού ελέγχου δεν έχει τη δυνατότητα να αμφισβητήσει γενικώς τον καταχρηστικό χαρακτήρα της επίμαχης ρήτηρας υπό τις συγκεκριμένες συνθήκες, αλλά μόνον το ότι αυτή είναι ισοδύναμη με ρήτρες ήδη καταχωρισμένες στο μητρώο.

29. Αν ο πρόεδρος του UOKiK διαπιστώσει παράβαση της απαγορεύσεως που προβλέπεται από το άρθρο 24, παράγραφος 2, σημείο 1, του νόμου περί προστασίας του ανταγωνισμού και των καταναλωτών¹³, διατάσσει με απόφασή του την παύση της πρακτικής που θίγει τα συλλογικά συμφέροντα των καταναλωτών και, ενδεχομένως, την επιβολή προστίμου στον επαγγελματία, δυνάμει του άρθρου 106, παράγραφος 1, σημείο 4, του ίδιου νόμου.

30. Οι αποφάσεις του προέδρου του UOKiK υπόκεινται στον δικαστικό έλεγχο του SOKiK σε πρώτο βαθμό και του Sąd Apelacyjny w Warszawie VI Wydział Cywilny (πολιτικού τμήματος του εφετείου της Βαρσοβίας) σε δεύτερο βαθμό¹⁴. Από την απόφαση περί παραπομπής προκύπτει ότι με τον εν λόγω δικαστικό έλεγχο δεν εξετάζεται ο καταχρηστικός χαρακτήρας της επίμαχης ρήτηρας, αλλά μόνον το αν αυτή είναι ισοδύναμη με άλλες ρήτρες που περιέχονται στο μητρώο των καταχρηστικών ρητρών.

2. Επί του περιεχομένου του πρώτου προδικαστικού ερωτήματος

31. Από την απόφαση περί παραπομπής προκύπτει ότι υφίστανται αμφιβολίες όσον αφορά την ερμηνεία του άρθρου 24, παράγραφος 2, σημείο 1, του νόμου περί προστασίας του ανταγωνισμού και των καταναλωτών και του άρθρου 479⁴³ του κώδικα πολιτικής δικονομίας¹⁵, οι οποίες αποτελούν αφορμή για διαφωνίες τόσο στη νομολογία όσο και στη θεωρία. Κατά το αιτούν δικαστήριο, δύο απόψεις αντιπαρατίθενται συναφώς.

13 — Σύμφωνα με το γράμμα του, το άρθρο 24, παράγραφος 2, σημείο 1, του νόμου περί προστασίας του ανταγωνισμού και των καταναλωτών αφορά τη «χρησιμοποίηση ρητρών γενικών όρων οι οποίες έχουν καταχωριστεί στο μητρώο». Κατά την Πολωνική Κυβέρνηση, ωστόσο, από τη νομολογία του Sąd Najwyższy (Ανώτατο Δικαστήριο) και του SOKiK προκύπτει ότι η χρησιμοποίηση «ισοδύναμων» ρητρών θεωρείται ότι θίγει επίσης τα συλλογικά συμφέροντα των καταναλωτών κατά την έννοια του άρθρου αυτού.

14 — Είναι επίσης δυνατή στη συνέχεια η άσκηση αιτήσεως αναίρεσεως ενώπιον του Sąd Najwyższy (Ανώτατο Δικαστήριο).

15 — Το αιτούν δικαστήριο αναφέρεται συναφώς στην παράγραφο 2 του άρθρου 479⁴³. Θεωρώ, ωστόσο, ότι πρόκειται για τυπογραφικό λάθος, καθόσον η εν λόγω παράγραφος 2 δεν περιλαμβάνεται μεταξύ των διατάξεων του εθνικού δικαίου που παραθέτει το αιτούν δικαστήριο ούτε στις παρατηρήσεις της Πολωνικής Κυβερνήσεως και της Επιτροπής.

32. Σύμφωνα με την πρώτη άποψη, την οποίαν υποστηρίζει ο πρόεδρος του UOKiK στην υπόθεση της κύριας δίκης και η οποία στηρίζεται στη γραμματική ερμηνεία του άρθρου 479⁴³ του κώδικα πολιτικής δικονομίας, οι αποφάσεις που εκδίδει το SOKiK στο πλαίσιο του αφηρημένου ελέγχου έχουν αποτέλεσμα erga omnes έναντι όλων των επαγγελματιών από της καταχωρίσεώς τους στο μητρώο καταχρηστικών ρητρών¹⁶ (στο εξής: πρώτη ερμηνευτική άποψη).

33. Σύμφωνα με τη δεύτερη άποψη, όπως περιγράφεται από το αιτούν δικαστήριο και την Πολωνική Κυβέρνηση, η απόφαση του SOKiK που διαπιστώνει τον αθέμιτο χαρακτήρα μιας ρήτρας γενικών όρων αφορά μόνον τη συγκεκριμένη ρήτρα στην οποία αναφέρεται η διαδικασία και δεσμεύει μόνον τους διαδίκους στη συγκεκριμένη διαφορά.

34. Το αιτούν δικαστήριο εκτιμά ότι, προκειμένου να ερμηνευθούν ορθώς οι επίμαχες εθνικές διατάξεις, πρέπει να ληφθούν υπόψη οι επιταγές του δικαίου της Ένωσης, γεγονός που δικαιολογεί την αίτηση για την έκδοση προδικαστικής αποφάσεως. Ειδικότερα, το εν λόγω δικαστήριο διερωτάται αν η εφαρμοστέα πολωνική ρύθμιση, όπως ερμηνεύεται κατά την πρώτη ερμηνευτική άποψη, είναι αντίθετη προς τα άρθρα 6, παράγραφος 1, και 7, της οδηγίας 93/13, καθώς και προς τα άρθρα 1 και 2 της οδηγίας 2009/22, και, ιδίως, αν μια τέτοια ερμηνεία είναι σύμφωνη με το θεμελιώδες δικαίωμα ακροάσεως του επαγγελματία.

35. Μολονότι δεν απόκειται στο Δικαστήριο να αποφανθεί, στο πλαίσιο διαδικασίας του άρθρου 267 ΣΛΕΕ, επί της ερμηνείας των διατάξεων του εσωτερικού δικαίου, συμπεριλαμβανομένης της επιλογής μεταξύ δύο ερμηνευτικών απόψεων, ούτε επί της συμβατότητας εθνικών κανόνων δικαίου με τις διατάξεις του δικαίου της Ένωσης, δεδομένου ότι το έργο αυτό ανήκει αποκλειστικά στο αιτούν δικαστήριο, το Δικαστήριο, όταν αποφαινεται προδικαστικώς, είναι αρμόδιο να παράσχει στο εθνικό δικαστήριο όλα τα ερμηνευτικά στοιχεία που άπτονται του δικαίου της Ένωσης και παρέχουν στο δικαστήριο αυτό τη δυνατότητα να εκτιμήσει τη συμβατότητα κανόνων του εσωτερικού δικαίου προς τη νομοθεσία της Ένωσης¹⁷.

36. Υπενθυμίζω συναφώς ότι στο αιτούν δικαστήριο απόκειται να πράξει ό,τι είναι δυνατό εντός των ορίων της δικαιοδοσίας του για να ερμηνεύσει τους εφαρμοστέους στην κύρια δίκη εθνικούς κανόνες υπό το πρίσμα του γράμματος, αλλά και του σκοπού του δικαίου της Ένωσης, λαμβάνοντας υπόψη το σύνολο του εσωτερικού δικαίου και εφαρμόζοντας τις αναγνωρισμένες από το δικαιο αυτό μεθόδους ερμηνείας, προκειμένου να διασφαλίσει την πλήρη αποτελεσματικότητα της οδηγίας 93/13 και να καταλήξει σε λύση σύμφωνη με τον σκοπό που αυτή επιδιώκει¹⁸.

37. Παρά τη διατύπωση του πρώτου προδικαστικού ερωτήματος, εκτιμώ ότι το ερώτημα αυτό πρέπει να εξεταστεί υπό το πρίσμα της οδηγίας 93/13 στο σύνολό της, λαμβανομένων υπόψη και των επιταγών του Χάρτη και, ιδίως, του άρθρου του 47 που αφορά το δικαίωμα ακροάσεως. Υπενθυμίζω συναφώς ότι, προκειμένου να παράσχει λυσιτελή απάντηση στο εθνικό δικαστήριο που του υπέβαλε προδικαστικό ερώτημα, το Δικαστήριο μπορεί να χρειαστεί να λάβει υπόψη του κανόνες του δικαίου της Ένωσης τους οποίους ο εθνικός δικαστής δεν αναφέρει στο κείμενο του ερωτήματός του¹⁹.

16 — Συναφώς, το αιτούν δικαστήριο διακρίνει μεταξύ των «υποκειμενικών» και των «αντικειμενικών» αποτελεσμάτων μιας αποφάσεως που διαπιστώνει τον καταχρηστικό χαρακτήρα μιας συμβατικής ρήτρας: η πρώτη κατηγορία αφορά το αν τα αποτελέσματα εκτείνονται και στα πρόσωπα τα οποία δεν ήταν μέρη στη διαδικασία ενώπιον του SOKiK και η δεύτερη το αν η απόφαση παράγει τα αποτελέσματά της όσον αφορά τόσο τις ίδιες όσο και ισοδύναμες ρήτρες.

17 — Βλ. αποφάσεις της 16ης Ιουλίου 2015, CHEZ Razpredelenie Bulgaria (C-83/14, EU:C:2015:480, σκέψη 62 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία), και της 26ης Νοεμβρίου 2014, Mascolo κ.λπ. (C-22/13, C-61/13, C-63/13 και C-418/13, EU:C:2014:2401, σκέψεις 81 και 83 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία).

18 — Βλ., συναφώς, απόφαση της 14ης Ιουνίου 2012, Banco Español de Crédito (C-618/10, EU:C:2012:349, σκέψη 72 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία). Λαμβανομένης υπόψη της νομολογίας του Sąd Najwyższy (Ανώτατο Δικαστήριο), θεωρώ ότι το αιτούν δικαστήριο διαθέτει ένα περιθώριο ευελιξίας όσον αφορά την ερμηνεία των εφαρμοστέων εθνικών διατάξεων.

19 — Βλ. απόφαση της 14ης Ιουνίου 2007, Medipac-Καζαντζίδης (C-6/05, EU:C:2007:337, σκέψη 34 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία).

38. Ως εκ τούτου, το προδικαστικό ερώτημα πρέπει, κατά την άποψή μου, να θεωρηθεί ότι αφορά το αν η οδηγία 93/13, σε συνδυασμό με τα άρθρα 1 και 2 της οδηγίας 2009/22 και με το άρθρο 47 του Χάρτη, έχει την έννοια ότι αντιτίθεται σε εθνική ρύθμιση η οποία προβλέπει την επιβολή προστίμου στον επαγγελματία που χρησιμοποιεί στις συμβάσεις του με τους καταναλωτές ρήτρες γενικών όρων που θεωρούνται ισοδύναμες με τις ρήτρες που έχουν ήδη κριθεί καταχρηστικές και έχουν καταχωριστεί ως τέτοιες σε δημόσιο μητρώο, μολονότι ο επαγγελματίας αυτός δεν συμμετείχε στη διαδικασία που οδήγησε στη διαπίστωση του καταχρηστικού χαρακτήρα των ρητρών που περιελήφθησαν στο μητρώο.

B — Επί της ερμηνείας της οδηγίας 93/13

1. Γενικές παρατηρήσεις

39. Το σύστημα προστασίας που θεσπίζει η οδηγία 93/13 στηρίζεται στην άποψη ότι ο καταναλωτής βρίσκεται σε ασθενέστερη θέση έναντι του επαγγελματία όσον αφορά τόσο τη διαπραγματευτική ισχύ όσο και το επίπεδο πληροφόρησης²⁰. Τα άρθρα 6 και 7 της εν λόγω οδηγίας επιβάλλουν συναφώς στα κράτη μέλη να εξασφαλίζουν «κατάλληλα και αποτελεσματικά μέσα», προκειμένου να παύσει η χρησιμοποίηση των καταχρηστικών ρητρών στις συμβάσεις επαγγελματιών με καταναλωτές²¹, καθώς και να προβλέπουν ότι οι καταχρηστικές ρήτρες δεν δεσμεύουν τους καταναλωτές, με σκοπό, κατά τη διατύπωση του Δικαστηρίου, να υποκατασταθεί η «τυπική ισορροπία που εισάγει η σύμβαση μεταξύ των δικαιωμάτων και των υποχρεώσεων των συμβαλλομένων [από] μια ουσιαστική ισορροπία, ικανή να αποκαταστήσει τη μεταξύ τους ισότητα»²².

40. Δεν υπάρχει καμία αμφιβολία ότι ένα καθεστώς όπως αυτό το οποίο προβλέπει η πολωνική ρύθμιση μπορεί να εξασφαλίσει υψηλό επίπεδο προστασίας των καταναλωτών²³. Προσδίδοντας στις αποφάσεις που εκδίδονται στο πλαίσιο αφηρημένου ελέγχου αποτέλεσμα *erga omnes* και προβλέποντας την επιβολή σοβαρών προστίμων²⁴ στους επαγγελματίες, το σύστημα αυτό εμποδίζει γρήγορα και αποτελεσματικά τη χρησιμοποίηση των ρητρών που έχουν κριθεί καταχρηστικές, καθώς και των ισοδύναμων ρητρών που έχουν ανάλογο αρνητικό αποτέλεσμα για τον καταναλωτή. Πέραν τούτου, ένα τέτοιο καθεστώς δεν επιτρέπει την καταστρατήγηση της νομοθεσίας με ελαφρές τροποποιήσεις, ως προς τη σύνταξη και το ύφος, των ρητρών που έχουν ήδη απαγορευθεί²⁵.

20 — Βλ. αποφάσεις της 14ης Απριλίου 2016, Sales Sinués και Drame Ba (C-381/14 και C-385/14, EU:C:2016:252, σκέψη 22), και της 29ης Οκτωβρίου 2015, BBVA (C-8/14, EU:C:2015:731, σκέψεις 17 και 19 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία). Επί της βάσεως αυτής, το Δικαστήριο έκρινε ότι ο εθνικός δικαστής υποχρεούται να εκτιμήσει αυτεπαγγέλτως τον ενδεχόμενο καταχρηστικό χαρακτήρα συμβατικής ρήτρας η οποία εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής της οδηγίας αυτής, εφόσον διαθέτει τα αναγκαία προς τούτο νομικά και πραγματικά στοιχεία. Βλ. αποφάσεις της 21ης Απριλίου 2016, Radlinger και Radlingerová (C-377/14, EU:C:2016:283, σκέψη 62), της 4ης Ιουνίου 2009, Pannon GSM (C-243/08, EU:C:2009:350, σκέψη 35), της 9ης Νοεμβρίου 2010, VB Pénzügyi Lízing (C-137/08, EU:C:2010:659, σκέψη 56), και της 14ης Μαρτίου 2013, Aziz (C-415/11, EU:C:2013:164, σκέψη 46). Όσον αφορά την έκταση της υποχρέωσης αυτής του εθνικού δικαστή, βλ. αποφάσεις της 14ης Ιουνίου 2012, Banco Español de Crédito (C-618/10, EU:C:2012:349), της 18ης Φεβρουαρίου 2016, Finanmadrid EFC (C-49/14, EU:C:2016:98), και της 30ής Μαΐου 2013, Jörös (C-397/11, EU:C:2013:340), καθώς και προτάσεις της γενικής εισαγγελέα E. Sharpston στην υπόθεση Radlinger και Radlingerová (C-377/14, EU:C:2015:769), και του γενικού εισαγγελέα M. Szpunar στην υπόθεση Banco Primus (C-421/14, EU:C:2016:69).

21 — Βλ., επίσης, την τέταρτη και την εικοστή πρώτη αιτιολογική σκέψη της οδηγίας 93/13.

22 — Βλ. αποφάσεις της 29ης Οκτωβρίου 2015, BBVA (C-8/14, EU:C:2015:731, σκέψη 18 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία), της 21ης Φεβρουαρίου 2013, Banif Plus Bank (C-472/11, EU:C:2013:88, σκέψη 20 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία), και της 14ης Μαρτίου 2013, Aziz (C-415/11, EU:C:2013:164, σκέψη 45 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία). Το Δικαστήριο διαπίστωσε επίσης ότι το άρθρο 6 της οδηγίας 93/13 πρέπει να θεωρηθεί ως κανόνας ισοδύναμος με τις εθνικές διατάξεις οι οποίες, στο πλαίσιο της εσωτερικής έννομης τάξεως, αποτελούν κανόνες δημοσίας τάξεως. Βλ., συναφώς, αποφάσεις της 6ης Οκτωβρίου 2009, Asturcom Telecomunicaciones (C-40/08, EU:C:2009:615, σκέψη 52), και της 30ής Μαΐου 2013, Asbeek Brusse και de Man Garabito (C-488/11, EU:C:2013:341, σκέψη 44).

23 — Ο σκοπός της διασφάλισης υψηλού επιπέδου προστασίας των καταναλωτών κατοχυρώνεται και στο άρθρο 169, παράγραφος 1, ΣΛΕΕ, καθώς και στο άρθρο 38 του Χάρτη.

24 — Δυνάμει του άρθρου 106, παράγραφος 1, σημείο 4, του νόμου περί προστασίας του ανταγωνισμού και των καταναλωτών, τα επιβαλλόμενα πρόστιμα μπορούν να ανέλθουν έως το 10 % του κύκλου εργασιών του επαγγελματία. Βλ. σημείο 16 των παρούσων προτάσεων.

25 — Η Πολωνική Κυβέρνηση επισημαίνει ότι μία από τις μεγαλύτερες δυσκολίες στην εξάλειψη των καταχρηστικών ρητρών είναι η εύκολη διάδοση και αναπαραγωγή τους από άλλους επαγγελματίες και η εκ νέου χρησιμοποίησή τους μετά τον «καλλωπισμό» τους.

41. Όπως επισημαίνει η Πολωνική Κυβέρνηση, η οδηγία 93/13 δεν προβλέπει συγκεκριμένο μοντέλο που πρέπει να εφαρμοστεί από τα κράτη μέλη προκειμένου να παύσει η χρησιμοποίηση των καταχρηστικών ρητρών. Δεν διευκρινίζει ούτε το έννομο αποτέλεσμα της διαπιστώσεως του καταχρηστικού χαρακτήρα μιας συμβατικής ρήτρας, καθώς στηρίζεται στην αρχή της δικονομικής αυτονομίας των κρατών μελών. Έτσι, το άρθρο 6, παράγραφος 1, της οδηγίας αυτής παραπέμπει στους όρους που θέτουν οι εθνικές νομοθεσίες των κρατών μελών²⁶ και το άρθρο 8 επιτρέπει ακόμη και τη θέσπιση ή τη διατήρηση σε ισχύ διατάξεων αυστηρότερων από εκείνες της οδηγίας²⁷. Ωστόσο αυτό δεν σημαίνει ότι τα κράτη μέλη έχουν απεριόριστη ελευθερία να θεσπίζουν αυστηρότερες διατάξεις όσον αφορά τις καταχρηστικές ρήτρες. Όπως προκύπτει από το άρθρο 8 της οδηγίας 93/13, οι διατάξεις αυτές πρέπει να είναι συμβατές με τις Συνθήκες.

42. Σε αντίθεση, πάντως, με όσα υποστηρίζει η Πολωνική Κυβέρνηση, εκτιμώ ότι ένα καθεστώς όπως αυτό το οποίο προτείνουν οι υποστηρικτές της πρώτης ερμηνευτικής απόψεως δεν είναι σύμφωνο με τις επιταγές της οδηγίας 93/13 υπό το πρίσμα του Χάρτη. Το συμπέρασμα αυτό στηρίζεται στις σκέψεις που εκτίθενται κατωτέρω ως απάντηση στα επιχειρήματα της Πολωνικής Κυβερνήσεως και της Επιτροπής.

2. Επί της συγκεκριμένης και εξατομικευμένης εκτίμησης του καταχρηστικού χαρακτήρα

α) Επί του άρθρου 4, παράγραφος 1, της οδηγίας 93/13

43. Από το άρθρο 4 της οδηγίας 93/13 προκύπτει ότι ο καταχρηστικός χαρακτήρας μιας ρήτρας συμβάσεως με καταναλωτή κρίνεται «αφού ληφθούν υπόψη η φύση των αγαθών ή των υπηρεσιών που αφορά η σύμβαση και όλες οι κατά τον χρόνο της συνάψεως της συμβάσεως περιστάσεις που περιέβαλαν την εν λόγω σύναψη, καθώς και όλες οι υπόλοιπες ρήτρες της συμβάσεως ή άλλης συμβάσεως από την οποία αυτή εξαρτάται»²⁸.

44. Έτσι, όσον αφορά την εκτίμηση του καταχρηστικού χαρακτήρα, η συμβατική ρήτρα δεν μπορεί να απομονωθεί από το πλαίσιο της. Κατά συνέπεια, η σχετική εκτίμηση δεν είναι απόλυτη, αλλά σχετική, στο μέτρο που εξαρτάται από τις ειδικές περιστάσεις που περιέβαλαν τη σύναψη της συμβάσεως²⁹, μεταξύ των οποίων και το σωρευτικό αποτέλεσμα όλων των ρητρών της συμβάσεως³⁰.

26 — Βλ., συναφώς, απόφαση της 21ης Φεβρουαρίου 2013, Banif Plus Bank (C-472/11, EU:C:2013:88, σκέψη 26). Οι δικονομικοί κανόνες των κρατών μελών, ωστόσο, πρέπει να πληρούν διπλή προϋπόθεση: να μην είναι λιγότερο ευνοϊκοί από εκείνους που διέπουν παρεμφερείς καταστάσεις εσωτερικής φύσεως (αρχή της ισοδυναμίας) και να μην καθιστούν πρακτικώς αδύνατη ή υπερβολικά δυσχερή την άσκηση των δικαιωμάτων που παρέχει το δίκαιο της Ένωσης (αρχή της αποτελεσματικότητας). Βλ. αποφάσεις της 21ης Φεβρουαρίου 2013, Banif Plus Bank (C-472/11, EU:C:2013:88, σκέψη 25), και της 29ης Οκτωβρίου 2015, BBVA (C-8/14, EU:C:2015:731, σκέψη 24 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία).

27 — Βλ., επίσης, απόφαση της 26ης Απριλίου 2012, Invitel (C-472/10, EU:C:2012:242, σκέψη 40), στην οποία το Δικαστήριο επισημαίνει ότι η κύρωση που συνίσταται στην αναγνώριση της ακυρότητας καταχρηστικής ρήτρας, η οποία προβλέπεται από το άρθρο 6, παράγραφος 1, της οδηγίας 92/13, δεν αποκλείει άλλα είδη κατάλληλων και αποτελεσματικών κυρώσεων οι οποίες προβλέπονται από τις εθνικές νομοθεσίες.

28 — Βλ., επίσης, δέκατη πέμπτη αιτιολογική σκέψη της οδηγίας 93/13, σύμφωνα με την οποία «είναι αναγκαίο να καθοριστούν τα γενικά κριτήρια εκτίμησης του καταχρηστικού χαρακτήρα των συμβατικών ρητρών», καθώς και τη δέκατη έκτη, δέκατη όγδοη και δέκατη ένατη αιτιολογική σκέψη, οι οποίες αναφέρονται στα στοιχεία που μπορούν να ληφθούν συναφώς υπόψη, μεταξύ άλλων, στην απαίτηση της καλής πίστωσης, στη διαπραγματευτική ισχύ των μερών, ήτοι στη φύση των αγαθών ή των υπηρεσιών, στο κύριο αντικείμενο της συμβάσεως και στη σχέση ποιότητας/τιμής.

29 — Βλ. αποφάσεις της 21ης Φεβρουαρίου 2013, Banif Plus Bank (C-472/11, EU:C:2013:88, σκέψη 41), της 1ης Απριλίου 2004, Freiburger Kommunalbauten (C-237/02, EU:C:2004:209, σκέψεις 21 και 22), και της 14ης Μαρτίου 2013, Aziz (C-415/11, EU:C:2013:164, σκέψη 66).

30 — Βλ. απόφαση της 21ης Απριλίου 2016, Radlinger και Radlingerová (C-377/14, EU:C:2016:283, σκέψη 95).

45. Από πάγια νομολογία του Δικαστηρίου προκύπτει επίσης ότι το Δικαστήριο δεν μπορεί να αποφανθεί επί της εφαρμογής των γενικών κριτηρίων που χρησιμοποιεί ο νομοθέτης της Ένωσης για τον προσδιορισμό της έννοιας συγκεκριμένης ρήτρας, η οποία πρέπει να εξεταστεί σε συνάρτηση με τις κατά περίπτωση περιστάσεις, καθώς η σχετική κρίση απόκειται στον εθνικό δικαστή³¹.

46. Επομένως, μία συμβατική ρήτρα μπορεί να θεωρηθεί ως καταχρηστική υπό ορισμένες περιστάσεις και μη καταχρηστική υπό άλλες³², αναλόγως, μεταξύ άλλων, του τιμήματος που καταβάλλει ο καταναλωτής³³. Η εκτίμηση του καταχρηστικού χαρακτήρα θα μπορούσε επίσης να μεταβληθεί με την πάροδο του χρόνου λόγω τροποποιήσεως του εφαρμοστέου στη σύμβαση δικαίου³⁴.

47. Προφανώς υπάρχουν συμβατικές ρήτρες προδήλως καταχρηστικές, γεγονός που διευκολύνει την εκτίμηση η οποία απόκειται, σύμφωνα με το άρθρο 4, παράγραφος 1, της οδηγίας 93/13, στον εθνικό δικαστή, χωρίς, ωστόσο, να στερεί από την εκτίμηση αυτή τον συγκεκριμένο της χαρακτήρα. Τέτοιες ρήτρες είναι συχνά αντίθετες και προς τους κανόνες αναγκαστικού δικαίου των εθνικών νομοθεσιών περί καταναλωτών ή περί συμβάσεων.

48. Μία απόφαση εθνικού δικαστηρίου με την οποία διαπιστώνεται κατά τρόπο γενικό ο καταχρηστικός χαρακτήρας μιας συμβατικής ρήτρας ή η αντίθεσή της προς τους κανόνες αναγκαστικού δικαίου έχει, βεβαίως, ως νομολογιακό προηγούμενο, σημαντικές έμμεσες συνέπειες για άλλους επαγγελματίες, οι οποίοι χρησιμοποιούν στις συμβάσεις τους με καταναλωτές τις ίδιες ή παρόμοιες ρήτρες και θα όφειλαν να αναμένουν παρόμοια εκτίμηση κατά τον δικαστικό έλεγχο των δικών τους συμβάσεων. Ωστόσο, η εκτίμηση του καταχρηστικού χαρακτήρα δεν παύει να ποικίλλει από σύμβαση σε σύμβαση αναλόγως των ειδικών περιστάσεων και του δικαίου που έχει εφαρμογή στην εκάστοτε σύμβαση και ρήτρα.

49. Κατά συνέπεια, θεωρώ ότι ένα καθεστώς, το οποίο προβλέπει κατά τρόπο γενικό ότι ο καταχρηστικός χαρακτήρας των ρητρών γενικών όρων αποδεικνύεται άπαξ και διά παντός κατά τη διάρκεια διαδικασίας αφηρημένου δικαστικού ελέγχου, είναι δύσκολο, αν όχι αδύνατο, να συμβιβαστεί με το άρθρο 4, παράγραφος 1, της οδηγίας 93/13, το οποίο απαιτεί η εκτίμηση του καταχρηστικού χαρακτήρα να είναι συγκεκριμένη και να στηρίζεται στις εκάστοτε ειδικές περιστάσεις.

31 — Βλ. αποφάσεις της 1ης Απριλίου 2004, *Freiburger Kommunalbauten* (C-237/02, EU:C:2004:209, σκέψη 22), και της 4ης Ιουνίου 2009, *Pannon GSM* (C-243/08, EU:C:2009:350, σκέψη 42). Με την απόφαση της 27ης Ιουνίου 2000, *Océano Grupo Editorial και Salvat Editores* (C-240/98 έως C-244/98, EU:C:2000:346, σκέψη 24), το Δικαστήριο έκρινε, βεβαίως, ότι μία ρήτρα η οποία έχει συνταχθεί εκ των προτέρων από επαγγελματία και έχει ως αντικείμενο την αναγνώριση αποκλειστικής αρμοδιότητας στο δικαστήριο στην περιφέρεια του οποίου βρίσκεται η έδρα του επαγγελματία πληροί όλες τις προϋποθέσεις ώστε να θεωρείται καταχρηστική υπό το πρίσμα της οδηγίας 93/13, ωστόσο από τη νομολογία που ακολούθησε προκύπτει ότι εκείνη ήταν μια πολύ ιδιαίτερη υπόθεση. Βλ. απόφαση της 1ης Απριλίου 2004, *Freiburger Kommunalbauten* (C-237/02, EU:C:2004:209, σκέψεις 22 και 23), στην οποία το Δικαστήριο διευκρίνισε ότι η υπόθεση *Océano Grupo Editorial και Salvat Editores* αφορούσε «μια ρήτρα η οποία έδιδε πλεονέκτημα μόνο στον επαγγελματία, χωρίς αντιστάθμισμα υπέρ του καταναλωτή, με αποτέλεσμα να περιορίζει, ανεξαρτήτως του είδους της συμβάσεως, την αποτελεσματικότητα της ένδικης προστασίας των δικαιωμάτων τα οποία η [οδηγία 93/13] παρέχει στον καταναλωτή. Ήταν, επομένως, εφικτό να διαπιστωθεί ο καταχρηστικός χαρακτήρας της ρήτρας αυτής, χωρίς να απαιτείται η εξέταση όλων των περιστάσεων υπό τις οποίες συνήφθη η σύμβαση, ή η εξέταση των πλεονεκτημάτων και των μειονεκτημάτων που συνεπάγεται η ρήτρα αυτή στο πλαίσιο της εθνικής νομοθεσίας που διέπει τη σύμβαση».

32 — Βλ. ομοίως σημείο 72, υποσημείωση 46, των προτάσεων του γενικού εισαγγελέα M. Szpunar στις συνεκδικασθείσες υποθέσεις *Sales Sinués και Drame Ba* (C-381/14 και C-385/14, EU:C:2016:15), όπου αναφέρεται ότι «μια συμβατική ρήτρα μπορεί να είναι καταχρηστική μόνον υπό ορισμένες περιστάσεις και όχι γενικώς· ή μπορεί να είναι εν δυνάμει καταχρηστική, αλλά να έχει αποτελέσει σε συγκεκριμένη περίπτωση αντικείμενο χωριστής διαπραγματεύσεως και, ως εκ τούτου, να δεσμεύει τον θιγόμενο καταναλωτή».

33 — Επισημαίνω, για παράδειγμα, ότι μια ρήτρα όπως αυτή της επίδικης υποθέσεως, η οποία προβλέπει ότι ένα ταξιδιωτικό πρακτορείο δεν επιστρέφει την αξία των παροχών που δεν χρησιμοποιεί ο συμμετέχων από δική του υπαιτιότητα, μπορεί να θεωρηθεί καταχρηστική υπό ορισμένες περιστάσεις, ιδίως αν το τίμημα που κατέβαλε ο καταναλωτής ήταν υψηλό. Αντιθέτως, αν ο καταναλωτής πέτυχε σημαντική έκπτωση σε σχέση με την εμπορική αξία των εν λόγω παροχών, το αποτέλεσμα της εκτιμήσεως του καταχρηστικού χαρακτήρα μιας τέτοιας ρήτρας θα είναι πιθανότατα διαφορετικό. Από τη δέκατη ένατη αιτιολογική σκέψη της οδηγίας αυτής προκύπτει ότι η σχέση ποιότητας/τιμής, έστω και αν δεν εξετάζεται ο δικός της καταχρηστικός χαρακτήρας, μπορεί να ληφθεί υπόψη κατά την εκτίμηση του καταχρηστικού χαρακτήρα άλλων ρητρών.

34 — Βλ. συναφώς απόφαση της 1ης Απριλίου 2004, *Freiburger Kommunalbauten* (C-237/02, EU:C:2004:209, σκέψη 21). Βλ. επίσης σημείο 30 των προτάσεων του γενικού εισαγγελέα L.A. Geelhoed στην υπόθεση *Freiburger Kommunalbauten* (C-237/02, EU:C:2003:504), όπου αναγνωρίζεται ότι είναι δυνατόν «οι ίδιες ρήτρες να έχουν διαφορετικές έννοιες συνέπειες στα διάφορα εθνικά νομοθετικά συστήματα».

β) Επί του καταλόγου των καταχρηστικών ρητρών που περιέχεται στο παράρτημα της οδηγίας 93/13

50. Στο παράρτημά της, η οδηγία 93/13 περιέχει έναν κατάλογο τον οποίον το άρθρο της 3, παράγραφος 3, χαρακτηρίζει ως «ενδεικτικό και μη εξαντλητικό κατάλογο ρητρών που είναι δυνατόν να κηρυχθούν καταχρηστικές»³⁵.

51. Η Επιτροπή είχε προτείνει αρχικώς τη θέσπιση μιας πραγματικής «μαύρης λίστας» με τις ρήτρες που θεωρούνται καταχρηστικές υπό οποιεσδήποτε περιστάσεις και, στη συνέχεια, μιας «γκρίζας λίστας» με τις ρήτρες που τεκμαίρονται ως καταχρηστικές. Οι θέσεις αυτές, ωστόσο, δεν είχαν τη στήριξη του Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, το οποίο επέλεξε την κατάρτιση ενός καταλόγου καθαρά ενδεικτικού³⁶. Το Δικαστήριο επιβεβαίωσε ότι «μια περιλαμβανόμενη σ' αυτόν ρήτρα δεν πρέπει κατ' ανάγκη να θεωρείται καταχρηστική και ότι, αντιστρόφως, ρήτρα που δεν περιλαμβάνεται σ' αυτόν μπορεί, εντούτοις, να κηρυχθεί καταχρηστική»³⁷.

52. Η επιλογή του νομοθέτη όσον αφορά τον χαρακτήρα του καταλόγου καταδεικνύει, κατά την άποψή μου, τις δυσχέρειες που αντιμετωπίστηκαν κατά τον προσδιορισμό των ρητρών που θα ήταν καταχρηστικές υπό οποιεσδήποτε περιστάσεις, ακόμη και αν πρόκειται για ρήτρες όπως οι περιεχόμενες στον κατάλογο αυτόν, οι οποίες θεωρούνται ιδιαιτέρως προβληματικές λόγω της ανισορροπίας που προκαλούν εις βάρος του καταναλωτή³⁸. Οι δυσχέρειες αυτές αποτυπώνονται και στην ευελιξία που παρέχει η διατύπωση του καταλόγου³⁹.

35 — Κατά τη δέκατη έβδομη αιτιολογική σκέψη της οδηγίας 93/13, ο κατάλογος αυτός είναι «δεκτικός προσθηκών ή αυστηρότερης διατύπωσης ιδίως όσον αφορά το πεδίο εφαρμογής αυτών των ρητρών, από τα κράτη μέλη στα πλαίσια της νομοθεσίας τους». Βλ., επίσης, αποφάσεις της 26ης Απριλίου 2012, Invitel (C-472/10, EU:C:2012:242, σκέψη 25 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία), και της 14ης Μαρτίου 2013, Aziz (C-415/11, EU:C:2013:164, σκέψη 70).

36 — Βλ. άρθρο 2, σημείο 2, και δωδέκατη αιτιολογική σκέψη της προτάσεως οδηγίας του Συμβουλίου σχετικά με τους αθέμιτους όρους στις συμβάσεις που συνάπτονται με καταναλωτές [COM(90) 322 τελικό], την οποία υπέβαλε η Επιτροπή στις 24 Ιουλίου 1990, την επανεξεταζόμενη πρόταση της 26ης Ιανουαρίου 1993 για την τροπολογία αριθ. 4 [COM(93) 11 τελικό], την τελική θέση του Συμβουλίου της 22ας Σεπτεμβρίου 1992 και την ανακοίνωση της Επιτροπής της 22ας Οκτωβρίου 1992 στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο σχετικά με την κοινή θέση του Συμβουλίου (SEC(92) 1944 τελικό — SYN 285), οι οποίες δημοσιεύθηκαν στην *Journal of Consumer Policy*, 1992, 15, σ. 473 έως 491. Στην αιτιολογική έκθεση της επανεξεταζόμενης προτάσεώς της, η Επιτροπή αναφέρει ότι η υιοθέτηση μιας «μαύρης λίστας» «δεν αρμόζει ιδιαίτερα, ως ένα βαθμό, στην παρούσα σύνταξη των ρητρών του παραρτήματος λαμβανομένων ιδίως υπόψη των όρων διακριτικής ευχέρειας που περιέχονται σε πολλές ρήτρες».

37 — Βλ. αποφάσεις της 1ης Απριλίου 2004, *Freiburger Kommunalbauten* (C-237/02, EU:C:2004:209, σκέψη 20), και της 7ης Μαΐου 2002, *Επιτροπή κατά Σουηδίας* (C-478/99, EU:C:2002:281, σκέψη 20). Με την τελευταία αυτή απόφαση, η οποία αφορούσε τη μεταφορά της οδηγίας 93/13 στο σουηδικό δίκαιο, το Δικαστήριο έκρινε, στη σκέψη 21, ότι «ο κατάλογος που περιλαμβάνεται στο παράρτημα της οδηγίας δεν αποβλέπει [στο] να αναγνωριστούν στους καταναλωτές δικαιώματα που βάνουν πέραν αυτών που απορρέουν από τα άρθρα 3 έως 7 της οδηγίας. Δεν τροποποιεί ουδόλως το αποτέλεσμα στο οποίο τείνει η οδηγία και το οποίο, ως τοιούτο, επιβάλλεται στα κράτη μέλη». Βλ. επίσης απόφαση της 26ης Απριλίου 2012, *Invitel* (C-472/10, EU:C:2012:242, σκέψη 26), στην οποία το Δικαστήριο πρόσθεσε ότι «[τ]ο περιεχόμενο του [...] παραρτήματος δεν αρκεί μόνον του για να διαπιστωθεί αυτομάτως ότι η επίμαχη ρήτρα είναι καταχρηστική, πλην όμως αποτελεί βασικό στοιχείο στο οποίο ο εθνικός δικαστής μπορεί να στηρίξει την εκτίμηση του καταχρηστικού χαρακτήρα της ρήτρας αυτής».

38 — Στον κατάλογο αυτόν περιλαμβάνονται, μεταξύ άλλων, ρήτρες οι οποίες έχουν ως αντικείμενο ή ως αποτέλεσμα τον αποκλεισμό ή τον περιορισμό της νομικής ευθύνης του επαγγελματία σε περίπτωση θανάτου του καταναλωτή ή προκλήσεως σε αυτόν σωματικών βλαβών λόγω πράξεως ή παραλείψεως του εν λόγω επαγγελματία, τον αποκλεισμό ή τον περιορισμό των νομικών δικαιωμάτων του καταναλωτή σε περίπτωση μη εκτελέσεως ή πλημμελούς εκτελέσεως από τον επαγγελματία οποιασδήποτε συμβατικής υποχρεώσεως, την παροχή στον επαγγελματία του δικαιώματος να καταγγέλλει τη σύμβαση κατά βούληση, αν δεν αναγνωρίζεται η ίδια δυνατότητα και στον καταναλωτή, την παροχή στον επαγγελματία της δυνατότητας να τροποποιεί μονομερώς τους όρους της συμβάσεως και την απαγόρευση ή την παρακώλυση της προσφυγής στο δικαστήριο ή της ασκήσεως ενδίκων μέσων από τον καταναλωτή.

39 — Έτσι, ο κατάλογος αυτός περιέχει εκφράσεις όπως «κατά τρόπο ανάρμοστο», «δυσανάλογα υψηλή αποζημίωση», «εύλογη προειδοποίηση», «σοβαρός λόγος», «ημερομηνία απέχουσα υπερβολικά [από τη λήξη της σύμβασης]», «χωρίς σοβαρό λόγο» και «πολύ υψηλή [τιμή]», οι οποίες καθιστούν δυνατή, αν όχι αναγκαία, τη συγκεκριμένη εκτίμηση σε κάθε περίπτωση. Βλ. παράρτημα της οδηγίας 93/13, σημείο 1, στοιχεία β', ε', ζ', η', ι', κ' και λ'.

γ) *Επί της δυνατότητας θεσπίσεως των εθνικών καταλόγων καταχρηστικών ρητρών δυνάμει του άρθρου 8 της οδηγίας 93/13*

53. Όταν ένα κράτος μέλος, κατ' εφαρμογήν του άρθρου 8 της οδηγίας 93/13, «εγκρίνει διατάξεις [...] [οι οποίες] περιέχουν καταλόγους συμβατικών όρων που πρέπει να θεωρούνται ως αθέμιτοι», έχει, δυνάμει του άρθρου 8α, παράγραφος 1, της οδηγίας αυτής, την υποχρέωση να ενημερώσει σχετικώς την Επιτροπή⁴⁰. Σε αντίθεση με τον κατάλογο που περιλαμβάνεται στο παράρτημα της οδηγίας αυτής, οι εθνικοί κατάλογοι που εγκρίνονται δυνάμει του άρθρου 8 μπορούν να έχουν δεσμευτικό αποτέλεσμα, ανεξαρτήτως του αν αποτελούν «μαύρες» ή «γκρίζες λίστες»⁴¹.

54. Ωστόσο, η έκφραση «εγκρίνει διατάξεις», που περιέχεται στο άρθρο 8α, παράγραφος 1, της οδηγίας 93/13, σημαίνει, κατά την άποψή μου, ότι ένας τέτοιος εθνικός κατάλογος πρέπει να προβλεφθεί νομοθετικώς, δηλαδή με νόμο ή με διοικητικούς κανόνες που θεσπίζονται βάσει νόμου. Έτσι, ο μηχανισμός που καθιερώνουν τα άρθρα 8 και 8α, παράγραφος 1, της οδηγίας αυτής προϋποθέτει ότι ο νομοθέτης διατυπώνει με ακρίβεια τις απαγορευμένες ή τεκμαιρόμενες ως καταχρηστικές ρήτρες, εξισορροπώντας με προσοχή τα διάφορα, συχνά συγκρουόμενα, συμφέροντα, καθώς και ότι οι εν λόγω ρήτρες ανακοινώνονται στην Επιτροπή. Επισημαίνεται ότι η νομοθετική διαδικασία, στο πλαίσιο της οποίας μπορεί να έλθουν σε συνεννόηση οι ενδιαφερόμενοι, τείνει εκ φύσεως στη θέσπιση γενικών και αφηρημένων κανόνων.

55. Ωστόσο, ένα καθεστώς όπως αυτό που προτείνουν οι υποστηρικτές της πρώτης ερμηνευτικής απόψεως παρέχει στην πραγματικότητα μάλλον στα εθνικά δικαστήρια, παρά στον νομοθέτη, τη δυνατότητα να καταρτίζουν, κατά περίπτωση, μια «μαύρη λίστα» βάσει της οποίας είναι δυνατή η επιβολή κυρώσεων για τη χρησιμοποίηση των ίδιων ή ισοδύναμων ρητρών. Στο πλαίσιο αυτό, οι ρήτρες που έχουν κριθεί καταχρηστικές εισάγονται η μία μετά την άλλη στο μητρώο καταχρηστικών ρητρών, το οποίο καταρτίζεται στην πραγματικότητα από τους επαγγελματίες. Καθίσταται σαφές ότι ένα τέτοιο καθεστώς δεν μπορεί να συγκριθεί με την υιοθέτηση των εθνικών καταλόγων την οποία προβλέπει το άρθρο 8 της οδηγίας 93/13.

56. Επιπλέον, θεωρώ ότι ένα τέτοιο καθεστώς δύσκολα συμβιβάζεται με την αρχή *nullum crimen nulla poena sine lege*, η οποία κατοχυρώνεται στο άρθρο 49 του Χάρτη και επιβάλλει τον σαφή εκ του νόμου ορισμό των παραβάσεων και των ποινών που τις τιμωρούν⁴².

40 — Υπενθυμίζω ότι η υποχρέωση ενημερώσεως της Επιτροπής, δυνάμει του άρθρου 8α της οδηγίας 93/13, εφαρμόζεται μόνον στις συμβάσεις που συνήφθησαν μετά τις 13 Ιουνίου 2014. Βλ. υποσημείωση 4 των παρουσών προτάσεων. Η αρχική πρόταση οδηγίας 2011/83, την οποία υπέβαλε η Επιτροπή, προέβλεπε την πλήρη κατάργηση της οδηγίας 93/13 [COM(2008) 614 τελικό] και την υιοθέτηση, στα άρθρα 34 και 35 της προτάσεως αυτής, τόσο μιας «μαύρης λίστας» με τις καταχρηστικές ρήτρες που θα θεωρούνταν καταχρηστικές σε κάθε περίπτωση, όσο και μιας «γκρίζας λίστας» με τις ρήτρες που θα θεωρούνταν καταχρηστικές εκτός εάν ο επαγγελματίας αποδείκνυε το αντίθετο. Ωστόσο, αυτή η προσέγγιση της Επιτροπής δεν είχε τη στήριξη του Συμβουλίου. Βλ., μεταξύ άλλων, τις τροπολογίες που προτάθηκαν με το σημείωμα, σημείο «Α», το οποίο συνέταξε η Γενική Γραμματεία του Συμβουλίου της 10ης Δεκεμβρίου 2010 [2008/0196(COD)], καθώς και το νομοθετικό ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου της 23ης Ιουνίου 2011 (ΕΕ 2012, C 390, σ. 145), το οποίο αντικατέστησε τις τροπολογίες που είχε ψηφίσει το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο στις 24 Μαρτίου 2011 (ΕΕ 2012, C 247, σ. 55).

41 — Κατά την επ' ακροατηρίου συζήτηση, η Επιτροπή ανέφερε ότι ορισμένα κράτη μέλη χρησιμοποίησαν τη δυνατότητα που προβλέπεται από το άρθρο 8 της οδηγίας 93/13 και υιοθέτησαν εθνικές «μαύρες» και «γκρίζες λίστες».

42 — Βλ. απόφαση της 31ης Μαρτίου 2011, *Aurubis Bulgaria* (C-546/09, EU:C:2011:199, σκέψη 42 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία), όσον αφορά την επιβολή τόκων υπερημερίας σε σχέση με πρόσθετη οφειλή φόρου προστιθέμενης αξίας (ΦΠΑ).

57. Δεδομένου του σημαντικού και διαρκώς αυξανόμενου αριθμού των καταχωρίσεων στο μητρώο των καταχρηστικών ρητρών⁴³, το καθεστώς αυτό δημιουργεί αμφιβολίες και ως προς την αρχή της ασφάλειας δικαίου, η οποία ανήκει στις γενικές αρχές του δικαίου της Ένωσης⁴⁴, καθώς είναι οπωσδήποτε δύσκολο για τους επαγγελματίες να προσδιορίσουν τη νομική κατάσταση στο πλαίσιο της οποίας ενεργούν και να προβλέψουν τις συνέπειές της. Οι αμφιβολίες αυτές είναι ιδιαίτερες σοβαρές όσον αφορά τη δυνατότητα επιβολής κυρώσεων για τη χρησιμοποίηση ρητρών που είναι απλώς «ισοδύναμες» με τις καταχωρισμένες στο μητρώο⁴⁵.

3. Επί του δικαιώματος ακρόασης του επαγγελματία

58. Στενά συνδεδεμένο με τις ως άνω σκέψεις για τη συγκεκριμένη εκτίμηση του καταχρηστικού χαρακτήρα μιας συμβατικής ρήτρας είναι το ζήτημα του δικαιώματος του επαγγελματία να αμφισβητεί τον καταχρηστικό χαρακτήρα των ρητρών που χρησιμοποιεί στις συμβάσεις του με καταναλωτές, το οποίο τίθεται εν προκειμένω.

59. Από την *a contrario* ανάγνωση του άρθρου 3, παράγραφος 1, της οδηγίας 93/13 προκύπτει ότι μια συμβατική ρήτρα δεν θεωρείται καταχρηστική αν έχει αποτελέσει αντικείμενο ατομικής διαπραγματεύσεως⁴⁶. Το άρθρο 3, παράγραφος 2, τρίτο εδάφιο, προβλέπει συναφώς ότι το βάρος αποδείξεως φέρει ο επαγγελματίας ο οποίος ισχυρίζεται ότι μια τυποποιημένη ρήτρα έχει αποτελέσει αντικείμενο ατομικής διαπραγματεύσεως. Συμπεραίνω, επομένως, ότι η οδηγία 93/13 παρέχει τουλάχιστον στον επαγγελματία το δικαίωμα να αποδείξει ότι η αμφισβητούμενη ρήτρα αποτέλεσε το αντικείμενο ατομικής διαπραγματεύσεως και ότι, συνεπώς, δεν είναι καταχρηστική στη συγκεκριμένη υπόθεση, υπό την έννοια της εν λόγω οδηγίας.

60. Θεωρώ ότι το δικαίωμα του επαγγελματία να προβάλλει επιχειρήματα και να προσκομίζει αποδείξεις προκειμένου να ανταποκριθεί στο βάρος αποδείξεως, δυνάμει του άρθρου 3, παράγραφος 2, τρίτο εδάφιο, της οδηγίας 93/13, αποτελεί μέρος ενός γενικότερου και ευρύτερου δικαιώματος που απορρέει από το άρθρο 47 του Χάρτη, υπό το πρίσμα του οποίου πρέπει να ερμηνεύονται οι διατάξεις της οδηγίας 93/13⁴⁷.

43 — Σύμφωνα με την Επιτροπή, στο μητρώο των καταχρηστικών ρητρών έχουν ήδη καταχωριστεί περισσότερες από 6 300 ρήτρες, από τις οποίες 300 καταχωρίστηκαν από τον Ιούλιο του 2015 μέχρι τα μέσα Μαρτίου 2016.

44 — Βλ. απόφαση της 8ης Δεκεμβρίου 2011, France Télécom κατά Επιτροπής (C-81/10 P, EU:C:2011:811, σκέψη 100). Όσον αφορά την οδηγία 93/13, βλ. απόφαση της 7ης Μαΐου 2002, Επιτροπή κατά Σουηδίας (C-478/99, EU:C:2002:281, σκέψη 18).

45 — Από την απόφαση περί παραπομπής δεν προκύπτει αν το αποτέλεσμα *erga omnes* που προβλέπεται από το άρθρο 47⁴³ του κώδικα πολιτικής δικονομίας εφαρμόζεται *αναδρομικώς*, δηλαδή στις συμβάσεις που είχαν συναφθεί πριν την έκδοση της δικαστικής αποφάσεως η οποία διαπίστωσε τον καταχρηστικό χαρακτήρα της ρήτρας για την οποία πρόκειται. Αν ισχύει κάτι τέτοιο, προφανώς ενισχύονται ακόμη περισσότερο οι ανησυχίες μου σχετικά με την αρχή της ασφάλειας δικαίου.

46 — Βλ., επίσης, τη δωδέκατη αιτιολογική σκέψη της οδηγίας 93/13. Η Επιτροπή είχε προτείνει αρχικώς να εφαρμόζεται η οδηγία τόσο στις τυποποιημένες ρήτρες όσο και στις ρήτρες που αποτελούν αντικείμενο χωριστής διαπραγματεύσεως. Βλ. την πρόταση της Επιτροπής της 24ης Ιουλίου 1990 [COM(90) 322 τελικό] και το ψήφισμα νομοθετικού περιεχομένου της 20ής Νοεμβρίου 1991 που αποτελεί τη γνώμη του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, τροπολογία αριθ. 9 (ΕΕ 1991, C 326, σ. 108).

47 — Υπενθυμίζω ότι τα κράτη μέλη υποχρεούνται επίσης να τηρούν τη Συνθήκη, συμπεριλαμβανομένων των θεμελιωδών δικαιωμάτων τα οποία εγγυάται ο Χάρτης, όταν θεσπίζουν διατάξεις αυστηρότερες από εκείνες της οδηγίας 93/13, όπως εξάλλου προκύπτει και από το άρθρο 8 της οδηγίας αυτής.

61. Το άρθρο 47 του Χάρτη εγγυάται σε κάθε πρόσωπο⁴⁸, στις καταστάσεις που εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής του Χάρτη⁴⁹, το δικαίωμα ακροάσεως στο πλαίσιο τόσο διοικητικής όσο και ένδικης διαδικασίας⁵⁰. Σύμφωνα με τη διατύπωση του Δικαστηρίου, το δικαίωμα αυτό περιλαμβάνει τη δυνατότητα να καθιστά το πρόσωπο αυτό γνωστή την άποψή του κατά τρόπο λυσιτελή και ουσιαστικό, πριν την έκδοση οποιασδήποτε αποφάσεως που θα μπορούσε να επηρεάσει δυσμενώς τα συμφέροντά του, προκειμένου η αρμόδια αρχή να είναι σε θέση να λάβει λυσιτελώς υπόψη όλα τα στοιχεία που ασκούν επιρροή⁵¹. Το ίδιο ισχύει προφανώς και για μια απόφαση που επιβάλλει πρόστιμο σε επαγγελματία.

62. Στο πλαίσιο του δικαστικού ελέγχου με τη μορφή που προβλέπεται από την επίδικη ρύθμιση, το δικαίωμα ακροάσεως του επαγγελματία εξυπηρετεί δύο διαφορετικούς σκοπούς. Πρώτον, παρέχει στον επαγγελματία τη δυνατότητα να αποδείξει ότι οι ειδικές περιστάσεις που περιέβαλαν τη σύναψη της επίμαχης συμβάσεως ήταν διαφορετικές από εκείνες που είχαν εκτιμηθεί κατά την προηγούμενη διαδικασία, με την οποία αποδείχθηκε ο καταχρηστικός χαρακτήρας της ίδιας ή ισοδύναμης ρήτρας. Δεύτερον, το δικαίωμα ακροάσεως παρέχει στον επαγγελματία τη δυνατότητα να επικαλεστεί πραγματικούς ή νομικούς λόγους οι οποίοι, για οποιονδήποτε λόγο, δεν προβλήθηκαν κατά την προηγούμενη διαδικασία αφηρημένου ελέγχου, καθώς και να διορθώσει τα σφάλματα που διαπράχθηκαν στη διάρκεια της διαδικασίας εκείνης⁵².

63. Επομένως, το δικαίωμα ακροάσεως του επαγγελματία στο πλαίσιο της οδηγίας 93/13 δεν μπορεί να περιορίζεται μόνον στο αν η επίμαχη ρήτρα αποτέλεσε το αντικείμενο ατομικής διαπραγματεύσεως, αλλά πρέπει να αφορά και κάθε στοιχείο που ασκεί επιρροή για την εκτίμηση του καταχρηστικού χαρακτήρα της ρήτρας αυτής υπό το πρίσμα του άρθρου 4, παράγραφος 1, της εν λόγω οδηγίας⁵³. Έτσι, πρέπει επίσης να αναγνωριστεί στον επαγγελματία η δυνατότητα να αποδείξει ότι η επίμαχη ρήτρα δεν δημιουργεί σημαντική ανισορροπία εις βάρος του καταναλωτή υπό τις συγκεκριμένες περιστάσεις, αποδεικνύοντας, μεταξύ άλλων, ότι το βλαπτικό αποτέλεσμα της ρήτρας αυτής αντισταθμίζεται από άλλες ρήτρες της ίδιας συμβάσεως ή από το μειωμένο τίμημα που κατέβαλε ο καταναλωτής⁵⁴.

64. Βάσει των στοιχείων που προσκόμισαν το αιτούν δικαστήριο και η Πολωνική Κυβέρνηση, θεωρώ ότι ένα καθεστώς όπως αυτό που προκύπτει από την πρώτη ερμηνευτική άποψη δεν λαμβάνει αρκούντως υπόψη το δικαίωμα ακροάσεως του επαγγελματία, καθόσον δεν του αναγνωρίζει τη δυνατότητα, ούτε κατά τον διοικητικό ούτε κατά τον δικαστικό έλεγχο ενώπιον του SOKiK και του Sąd Apelacyjny w Warszawie VI Wydział Cywilny (πολιτικό τμήμα του εφετείου της Βαρσοβίας), να υποστηρίξει και να αποδείξει ότι η επίμαχη ρήτρα δεν έχει καταχρηστικό χαρακτήρα υπό τις

48 — Η έκφραση «κάθε πρόσωπο» δηλώνει ότι το δικαίωμα αναγνωρίζεται τόσο στα φυσικά όσο και στα νομικά πρόσωπα. Βλ., ιδίως, απόφαση της 22ας Δεκεμβρίου 2010, DEB (C-279/09, EU:C:2010:811, σκέψη 59), και διάταξη της 13ης Ιουνίου 2012, GREP (C-156/12, μη δημοσιευθείσα, EU:C:2012:342, σκέψη 38).

49 — Επισημαίνω ότι, λαμβανομένου υπόψη του άρθρου του 51, παράγραφος 1, δεν υπάρχει καμία αμφιβολία ότι ο Χάρτης εφαρμόζεται στην κρινόμενη υπόθεση.

50 — Από πάγια νομολογία του Δικαστηρίου προκύπτει ότι το δικαίωμα ακροάσεως κατοχυρώνεται όχι μόνον στα άρθρα 47 και 48 του Χάρτη, τα οποία εγγυώνται τον σεβασμό των δικαιωμάτων άμυνας και του δικαιώματος σε δίκαιη δίκη στο πλαίσιο κάθε ένδικης διαδικασίας, αλλά και στο άρθρο 41 του ίδιου Χάρτη, ο οποίος διασφαλίζει το δικαίωμα στη χρηστή διοίκηση. Βλ. απόφαση της 22ας Νοεμβρίου 2012, M. (C-277/11, EU:C:2012:744, σκέψεις 81 και 82 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία). Μολονότι το άρθρο 41 του Χάρτη δεν απευθύνεται στα κράτη μέλη, αλλά στα θεσμικά και άλλα όργανα και στους οργανισμούς της Ένωσης, ωστόσο, το δικαίωμα στη χρηστή διοίκηση αποτελεί συστατικό μέρος του σεβασμού των δικαιωμάτων άμυνας, ο οποίος αποτελεί γενική αρχή του δικαίου της Ένωσης. Βλ. απόφαση της 11ης Δεκεμβρίου 2014, Boudjlida (C-249/13, EU:C:2014:2431, σκέψεις 32 έως 34 και 40 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία).

51 — Βλ., συναφώς, αποφάσεις της 11ης Δεκεμβρίου 2014, Boudjlida (C-249/13, EU:C:2014:2431, σκέψεις 36 και 37 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία), και της 17ης Μαρτίου 2016, Bensada Benallal (C-161/15, EU:C:2016:175, σκέψη 33). Η αρχή της αντιμωλίας συνδέεται στενά με το δικαίωμα ακροάσεως και αποτελεί επίσης θεμελιώδη αρχή του δικαίου της Ένωσης. Βλ. απόφαση της 21ης Φεβρουαρίου 2013, Banif Plus Bank (C-472/11, EU:C:2013:88, σκέψεις 29 και 30 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία).

52 — Βλ., συναφώς, απόφαση της 11ης Δεκεμβρίου 2014, Boudjlida (C-249/13, EU:C:2014:2431, σκέψη 37).

53 — Αντιθέτως, σύμφωνα με το γράμμα του άρθρου 3, παράγραφος 2, τρίτο εδάφιο, της οδηγίας 93/13, ο ειδικός κανόνας κατά τον οποίον το βάρος αποδείξεως φέρει ο επαγγελματίας αφορά μόνον το ζήτημα της ατομικής διαπραγματεύσεως.

54 — Βλ. υποσημείωση 33 των παρούσων προτάσεων, σχετικά με τη δέκατη ένατη αιτιολογική σκέψη της οδηγίας 93/13.

συγκεκριμένες περιστάσεις⁵⁵. Όπως αναφέρει το αιτούν δικαστήριο, οι εν λόγω διαδικασίες δεν έχουν ως αντικείμενο τον έλεγχο του καταχρηστικού χαρακτήρα της επίμαχης ρήτρας καθεαυτών, αλλά μόνον το ισοδύναμο αποτελέσμά του σε σχέση με τις ρήτρες που περιέχονται στο μητρώο καταχρηστικών ρητρών.

65. Παρόλο που δεν μπορεί να αποκλειστεί, όπως υποστηρίζει η Πολωνική Κυβέρνηση, το ενδεχόμενο τα εθνικά δικαστήρια να λάβουν υπόψη τους παράγοντες που αναφέρονται στο άρθρο 4, παράγραφος 1, της οδηγίας 93/13 κατά τον έλεγχο του ισοδυνάμου αποτελέσματος μεταξύ της επίμαχης ρήτρας και της ρήτρας που περιέχεται στο μητρώο καταχρηστικών ρητρών⁵⁶, εντούτοις, σε κάθε περίπτωση, η σχετική εκτίμηση στοχεύει αποκλειστικά στη διαπίστωση της ταυτότητας ή του ισοδυνάμου των δύο ρητρών⁵⁷ και ο επαγγελματίας δεν μπορεί να αμφισβητήσει τον ίδιο τον καταχρηστικό χαρακτήρα της επίμαχης ρήτρας αναφερόμενος στις ειδικές περιστάσεις, συμπεριλαμβανομένης της ατομικής διαπραγματεύσεως της επίμαχης ρήτρας, ή σε νέα επιχειρήματα που δεν προβλήθηκαν κατά τον αφηρημένο έλεγχο. Σε ένα τέτοιο καθεστώς, το δικαίωμα του επαγγελματία που προβλέπεται από το άρθρο 47 του Χάρτη περιορίζεται σημαντικά⁵⁸.

66. Παράλληλα, η αρμοδιότητα του δικαστηρίου που ασκεί τον δικαστικό έλεγχο είναι σημαντικά περιορισμένη, γεγονός που δημιουργεί καθεαυτό ερωτήματα υπό το πρίσμα του άρθρου 47 του Χάρτη, το οποίο απαιτεί «αποτελεσματική πρόσβαση στη δικαιοσύνη»⁵⁹. Επιπλέον, ένα τέτοιο καθεστώς θίγει και το δικαίωμα του καταναλωτή να παραιτείται από τη μη εφαρμογή μιας καταχρηστικής ρήτρας⁶⁰.

67. Βεβαίως, σύμφωνα με το άρθρο 52, παράγραφος 1, του Χάρτη, το δικαίωμα ακροάσεως μπορεί να υπόκειται σε περιορισμούς, υπό τον όρο ότι αυτοί ανταποκρίνονται πράγματι στους επιδιωκόμενους σκοπούς γενικού συμφέροντος και δεν θίγουν την αρχή της αναλογικότητας⁶¹. Η Πολωνική Κυβέρνηση υποστηρίζει συναφώς —ορθώς κατά τη γνώμη μου— ότι η εθνική ρύθμιση έχει ως σκοπό να επιβάλει την ταχεία και αποτελεσματική παύση της χρήσεως αθέμιτων ρητρών στις διάφορες καταστάσεις που μπορεί να προκύψουν στην αγορά, καθώς και την αποφυγή της διεξαγωγής περισσότερων δικών για ισοδύναμες ρήτρες γενικών όρων που χρησιμοποιούνται από διαφορετικούς επαγγελματίες⁶².

68. Κατά την άποψή μου, ωστόσο, οι σκέψεις αυτές, καίτοι βάσιμες, δεν μπορούν να δικαιολογήσουν τον ιδιαίτερος σοβαρό περιορισμό του δικαιώματος ακροάσεως του επαγγελματία βάσει του άρθρου 47⁶³ του κώδικα πολιτικής δικονομίας και του άρθρου 24, παράγραφος 2, σημείο 1, του νόμου περί προστασίας του ανταγωνισμού και των καταναλωτών, όπως αυτά ερμηνεύονται σύμφωνα με την πρώτη ερμηνευτική άποψη, λαμβανομένου υπόψη και του σημαντικού ύψους των προστίμων που δύνανται να επιβληθούν στον επαγγελματία δυνάμει του άρθρου 106, παράγραφος 1, σημείο 4, του νόμου αυτού⁶³.

55 — Βλ., συναφώς, σημείο 60 των προτάσεων της γενικής εισαγγελέα V. Trstenjak στην υπόθεση Intel (C-472/10, EU:C:2011:806). Στην εν λόγω υπόθεση γίνεται λεπτομερέστερη αναφορά κατωτέρω, στα σημεία 77 έως 83 των παρούσων προτάσεων.

56 — Η Πολωνική Κυβέρνηση αναφέρει ως παράδειγμα ότι το Sąd Apelacyjny w Warszawie VI Wydział Cywilny (πολιτικό τμήμα του εφετείου της Βαρσοβίας) δεν δέχθηκε ότι οι επίμαχες σε συγκεκριμένη υπόθεση ρήτρες ήταν ισοδύναμες με τις καταχωρισμένες στο μητρώο, παρόλο που η διατύπωσή τους παρουσίαζε μεγάλη ομοιότητα.

57 — Βλ. σημείο 30 των παρούσων προτάσεων.

58 — Η Πολωνική Κυβέρνηση υποστηρίζει ότι, ακριβώς επειδή η εκτίμηση κατά τον αφηρημένο έλεγχο είναι αόριστη, είναι και ανεξάρτητη από τις περιστάσεις κάθε περιπτώσεως, καθώς και ότι, ακόμη και αν κάθε επαγγελματίας που χρησιμοποιεί την αμφισβητούμενη ρήτρα μπορούσε να ασκήσει το δικαίωμά του ακροάσεως κατά τον αφηρημένο έλεγχο που προηγείται της καταχώρισεως της ρήτρας αυτής στο μητρώο, αυτό δεν θα ασκούσε καμιά επιρροή στην έκβαση της εν λόγω διαδικασίας. Επισημαίνω συναφώς ότι οι ανησυχίες μου όσον αφορά το δικαίωμα ακροάσεως του επαγγελματία δεν αφορούν τον αφηρημένο έλεγχο, αλλά τον διοικητικό και τον συνακόλουθο δικαστικό έλεγχο των εμπορικών πρακτικών άλλων επαγγελματιών.

59 — Βλ., επίσης, απόφαση της 15ης Μαΐου 1986, Johnston (222/84, EU:C:1986:206, σκέψη 19), με την οποία το Δικαστήριο έκρινε ότι το δικαίωμα στην αποτελεσματική προσφυγή ενώπιον του αρμόδιου δικαστηρίου αποτελεί γενική αρχή του δικαίου της Ένωσης.

60 — Βλ., συναφώς, απόφαση της 14ης Απριλίου 2016, Sales Sinués και Drame Ba (C-381/14 και C-385/14, EU:C:2016:252, σκέψη 40).

61 — Βλ., συναφώς, απόφαση της 11ης Δεκεμβρίου 2014, Boudjlida (C-249/13, EU:C:2014:2431, σκέψη 43 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία).

62 — Βλ., επίσης, σημείο 40 και υποσημείωση 25 των παρούσων προτάσεων.

63 — Βλ. υποσημείωση 24 των παρούσων προτάσεων.

69. Ο οριστικός χαρακτήρας της καταχωρίσεως των ρητρών στο μητρώο καταχρηστικών ρητρών ενισχύει επίσης το συμπέρασμα ότι η επίμαχη εθνική ρύθμιση, όπως ερμηνεύεται σύμφωνα με την πρώτη ερμηνευτική άποψη, δεν είναι σύμφωνη με την αρχή της αναλογικότητας⁶⁴.

70. Όπως υποστηρίζει η Επιτροπή, φαίνεται να υπάρχουν εναλλακτικά μέτρα που θα διευκόλυναν την αποτελεσματική προστασία των καταναλωτών έναντι των καταχρηστικών ρητρών, διασφαλίζοντας συγχρόνως το δικαίωμα ακροάσεως του επαγγελματία. Έτσι, τα κράτη μέλη έχουν δικαίωμα να εφαρμόζουν μέτρα που εισάγουν τεκμήριο του καταχρηστικού χαρακτήρα ορισμένων ρητρών γενικών όρων⁶⁵, των οποίων η χρησιμοποίηση τιμωρείται κατ' αρχήν, εκτός εάν ο επαγγελματίας αποδείξει, κατά τη διοικητική ή την ένδικη διαδικασία, ότι δεν είναι καταχρηστικές υπό τις συγκεκριμένες περιστάσεις, αποδεικνύοντας, μεταξύ άλλων, ότι αποτέλεσαν αντικείμενο ατομικής διαπραγματεύσεως.

71. Εξάλλου, η διαπίστωση του καταχρηστικού χαρακτήρα μιας ρήτρας γενικών όρων δεν παύει να λειτουργεί αποτρεπτικά παρά την απουσία αποτελέσματος *erga omnes*, καθόσον αποθαρρύνει άλλους επαγγελματίες από τη χρήση παρόμοιων όρων⁶⁶.

Γ — Επί των συλλογικών αγωγών παραλείψεως

1. Επί του άρθρου 7, παράγραφοι 2 και 3, της οδηγίας 93/13

72. Όπως αναφέρει η Επιτροπή, η οδηγία 93/13 παρέχει, δυνάμει του άρθρου της 7, παράγραφοι 2 και 3, τη δυνατότητα άσκησης συλλογικών αγωγών παραλείψεως, οι οποίες υπερβαίνουν στην πραγματικότητα τη συμβατική σχέση, υπό την έννοια ότι είναι ανεξάρτητες από οποιαδήποτε ατομική διαφορά και μπορούν να ασκηθούν από τα πρόσωπα και τις οργανώσεις που έχουν έννομο συμφέρον για την προστασία των καταναλωτών⁶⁷. Όπως επισημαίνεται με την έκφραση «[μ]ε την επιφύλαξη του άρθρου 7» που περιλαμβάνεται στο άρθρο 4, παράγραφος 1, της οδηγίας αυτής, οι αγωγές του άρθρου 7, παράγραφος 2, της ίδιας οδηγίας έχουν συμπληρωματικό χαρακτήρα έναντι των ατομικών αγωγών⁶⁸.

73. Το άρθρο 7, παράγραφος 2, της οδηγίας προβλέπει αφηρημένο έλεγχο προληπτικής και αποτρεπτικής φύσεως⁶⁹, με σκοπό να διαπιστωθεί «εάν συμβατικές ρήτρες που έχουν συνταχθεί με σκοπό τη γενικευμένη χρήση έχουν καταχρηστικό χαρακτήρα», ενώ το άρθρο 7, παράγραφος 3, της ίδιας οδηγίας επιτρέπει την άσκηση των αγωγών του άρθρου της 7, παράγραφος 2, χωριστά ή από κοινού, κατά περισσότερων επαγγελματιών του ίδιου κλάδου ή κατά των ενώσεών τους.

64 — Κατά την επ' ακροατηρίου συζήτηση, η Πολωνική Κυβέρνηση επιβεβαίωσε ότι μια ρήτρα που καταχωρίζεται στο μητρώο των καταχρηστικών ρητρών δεν μπορεί ούτε να διορθωθεί ούτε να διαγραφεί από αυτό.

65 — Η Επιτροπή αναφέρει συναφώς ότι, αντιθέτως, η πολωνική ρύθμιση ενδέχεται να έχει αποτέλεσμα ισοδύναμο με αμάχητο τεκμήριο. Δεν θεωρώ την περιγραφή αυτή απολύτως ακριβή, καθόσον η ρύθμιση του άρθρου 479⁴³ του κώδικα πολιτικής δικονομίας, στο μέτρο που παρατείνει την ισχύ των εννόμων αποτελεσμάτων των αποφάσεων που εκδίδονται στο πλαίσιο του αφηρημένου ελέγχου, ισοδυναμεί στην πραγματικότητα με πλήρη απαγόρευση της χρησιμοποίησης των ρητρών που είναι ίδιες ή ισοδύναμες με τις καταχωρισμένες στο μητρώο (και όχι με τεκμήριο του αθέμιτου χαρακτήρα τους).

66 — Βλ. συναφώς την έκθεση της Επιτροπής προς το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και το Συμβούλιο, της 6ης Νοεμβρίου 2012, σχετικά με την εφαρμογή της οδηγίας 2009/22/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου περί των αγωγών παραλείψεως στον τομέα της προστασίας των συμφερόντων των καταναλωτών [COM(2012) 635 τελικό, τμήμα 3.1], όπου αναφέρεται ότι, «[κ]ατά την άποψη αρκετών ενδιαφερόμενων μερών, και μόνη η δυνατότητα άσκησης αγωγών παραλείψεως ασκεί εγγενώς αποτρεπτική επίδραση στις διαπραγματεύσεις με εκείνους που παραβιάζουν τη νομοθεσία. Σε ορισμένες περιπτώσεις, από την άλλη πλευρά, όταν μια αγωγή παραλείψεως στέφεται από επιτυχία και επιβεβαιώνει ότι μια πρακτική ενός εμπόρου είναι παράνομη, οι άλλοι έμποροι τείνουν να αποφύγουν τη χρήση παρόμοιων πρακτικών, έστω και αν δεν δεσμεύονται νομικά από την απόφαση».

67 — Βλ. αποφάσεις της 14ης Απριλίου 2016, *Sales Sinués και Drame Ba* (C-381/14 και C-385/14, EU:C:2016:252, σκέψη 29), και της 26ης Απριλίου 2012, *Invitel* (C-472/10, EU:C:2012:242, σκέψη 37 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία), με την οποία το Δικαστήριο διευκρίνισε ότι οι συλλογικές αγωγές μπορούν να ασκηθούν «ακόμη και αν οι ρήτρες των οποίων ζητείται η απαγόρευση δεν έχουν χρησιμοποιηθεί σε συγκεκριμένες συμβάσεις».

68 — Βλ. ομοίως σημείο 56 των προτάσεων του γενικού εισαγγελέα M. Szpunar στις συνεκδικασθείσες υποθέσεις *Sales Sinués και Drame Ba* (C-381/14 και C-385/14, EU:C:2016:15).

69 — Βλ. απόφαση της 26ης Απριλίου 2012, *Invitel* (C-472/10, EU:C:2012:242, σκέψη 37).

74. Από τη νομολογία του Δικαστηρίου προκύπτει ότι οι ατομικές και οι συλλογικές αγωγές έχουν «διαφορετικό αντικείμενο και έννομες συνέπειες»⁷⁰ στο πλαίσιο της οδηγίας 93/13. Επιπλέον, σύμφωνα με την εικοστή τρίτη αιτιολογική σκέψη της οδηγίας 93/13, οι συλλογικές αγωγές δεν συνεπάγονται «εκ των προτέρων έλεγχο των γενικών όρων που χρησιμοποιούνται σε δεδομένο οικονομικό τομέα». Συνάγεται, επομένως, το συμπέρασμα ότι ο εκ των προτέρων έλεγχος που πραγματοποιείται στο πλαίσιο μιας συλλογικής αγωγής δεν μπορεί να προδικάσει το αποτέλεσμα του εκ των υστέρων ελέγχου που διεξάγεται στο πλαίσιο ατομικής αγωγής η οποία αφορά άλλους διαδίκους⁷¹, γεγονός το οποίο αποκλείει πράγματι την επέκταση των αποτελεσμάτων των αποφάσεων που εκδίδονται επί συλλογικών αγωγών στους επαγγελματίες που δεν συμμετείχαν στη δίκη⁷².

75. Το συμπέρασμα αυτό ενισχύεται από την προσθήκη της παραγράφου 3 στο άρθρο 7 της οδηγίας 93/13. Έτσι, δεν θα είχε, κατά τη γνώμη μου, νόημα να επιτρέπεται, δυνάμει της παραγράφου αυτής, η κίνηση διαδικασιών με περισσότερους των δύο διαδίκους, αν οι αποφάσεις που εκδίδονται στο πλαίσιο των συλλογικών αγωγών του άρθρου 7, παράγραφος 2, της οδηγίας αυτής ήταν ήδη δεσμευτικές για όλους τους επαγγελματίες. Οι νομοπαρασκευαστικές εργασίες της οδηγίας αυτής συνηγορούν επίσης υπέρ της ερμηνείας σύμφωνα με την οποία οι αποφάσεις που λαμβάνονται στο πλαίσιο των συλλογικών αγωγών παραλείψεως του άρθρου 7, παράγραφοι 2 και 3, δεσμεύουν μόνον τους διαδίκους στη δίκη επί της συγκεκριμένης συλλογικής αγωγής⁷³.

76. Βεβαίως, όσον αφορά τις ρήτρες γενικών όρων που σπανίως υπόκεινται σε ατομική διαπραγμάτευση, οι εκτιμήσεις των εθνικών δικαστηρίων στο πλαίσιο συλλογικών και ατομικών αγωγών αντίστοιχα είναι συχνά παρόμοιες ή και ταυτίζονται, παρόλο που οι διάδικοι δεν είναι οι ίδιοι. Κατά συνέπεια, η απόφαση που εκδίδεται στο πλαίσιο συλλογικής αγωγής αποτελεί ισχυρό νομολογιακό προηγούμενο για την εκτίμηση που θα ακολουθήσει στο πλαίσιο μεταγενέστερης ατομικής αγωγής σχετικής με την ίδια ή ισοδύναμη ρήτρα και μπορεί να δημιουργήσει ακόμη και τεκμήριο όσον αφορά τον καταχρηστικό χαρακτήρα της ρήτρας αυτής. Τούτο, ωστόσο, δεν σημαίνει ότι ο επαγγελματίας που δεν συμμετείχε στη συλλογική δίκη πρέπει να στερηθεί τη δυνατότητα που του παρέχεται, δυνάμει του άρθρου 3, παράγραφος 2, τρίτο εδάφιο, της οδηγίας 93/13 και του άρθρου 47 του Χάρτη, να αμφισβητήσει ένα τέτοιο τεκμήριο στο πλαίσιο της ατομικής αγωγής.

70 — Βλ. απόφαση της 14ης Απριλίου 2016, Sales Sinués και Drame Ba (C-381/14 και C-385/14, EU:C:2016:252, σκέψη 30). Ενώ οι συλλογικές αγωγές ασκούνται ανεξαρτήτως ατομικής διαφοράς, ο καταναλωτής έχει το δικαίωμα, στο πλαίσιο ατομικής αγωγής, σε «συνεκτίμηση του συνόλου των περιστάσεων της υποθέσεώς του» (απόφαση της 14ης Απριλίου 2016, Sales Sinués και Drame Ba, C-381/14 και C-385/14, EU:C:2016:252, σκέψη 40).

71 — Βλ., συναφώς, σημεία 56 και 72 των προτάσεων του γενικού εισαγγελέα M. Szpunar στις συνεκδικασθείσες υποθέσεις Sales Sinués και Drame Ba (C-381/14 και C-385/14, EU:C:2016:15). Στο σημείο 56 διευκρινίζεται ότι οι «συλλογικές αγωγές παραλείψεως [...] δεν μπορούν να υποκαταστήσουν τις ατομικές αγωγές ή να αποτελέσουν εμπόδιο για την άσκηση των τελευταίων» και στο σημείο 72 ότι «έναν καταναλωτή που αποφασίζει να κινηθεί ατομικώς δεν θα έπρεπε να θίγεται άμεσα από την απόφαση επί συλλογικής αγωγής, έστω και αν το δικαστήριο που επελήφθη της ατομικής αγωγής τη λάβει προφανώς υπόψη».

72 — Πράγματι, όπως ανέφερε η Επιτροπή κατά την επ' ακροατηρίου συζήτηση, δεν φαίνεται να υπάρχει σε άλλα κράτη μέλη ρύθμιση όπως η επίδικη στην κύρια δίκη, η οποία προβλέπει ότι οι δικαστικές αποφάσεις που διαπιστώνουν τον καταχρηστικό χαρακτήρα μιας συμβατικής ρήτρας παράγουν αποτελέσματα *erga omnes*. Βλ., επίσης, *Compendium du droit de la consommation, analyse comparative (EC Consumer Law Compendium)*, το οποίο καταρτίστηκε στη διάρκεια των ετών 2008 έως 2012 από διεθνή ομάδα ερευνητών για τη λογαριασμό της Επιτροπής (http://www.eu-consumer-law.org/index_fr.cfm). Από το τμήμα 2.C, κεφάλαιο VI, σημείο 3, στοιχείο c, σχετικά με τη μεταφορά της οδηγίας 93/13 στο εθνικό δίκαιο, το οποίο συντάχθηκε από τον M. Ebers, προκύπτει ότι, στη μεγάλη πλειονότητα των κρατών μελών, οι δικαστικές ή διοικητικές αποφάσεις επί συλλογικής αγωγής δεσμεύουν μόνον τους επαγγελματίες που είναι διάδικοι στη διοικητική διαδικασία/δίκη. Βλ. επίσης υποσημείωση 84 των παρουσών προτάσεων.

73 — Η αρχική πρόταση της Επιτροπής της 24ης Ιουλίου 1990 δεν περιείχε διάταξη αντίστοιχη του άρθρου 7, παράγραφος 3, της θεσπισθείσας οδηγίας 93/13 [COM(90) 322 τελικό]. Η παράγραφος αυτή εισήχθη με την τροποποιημένη πρόταση της Επιτροπής, της 4ης Μαρτίου 1992, της οποίας το άρθρο 8, παράγραφος 3, προέβλεπε τα εξής: «Οι διαδικασίες που αναφέρονται στην προηγούμενη παράγραφο είναι δυνατό να στρέφονται από κοινού κατά πολλών ατόμων που χρησιμοποιούν ή ετοιμάζονται να χρησιμοποιήσουν ή ακόμη που συνιστούν τη χρήση των ιδίων συμβατικών γενικών όρων ή παρόμοιων όρων. Η απόφαση που λαμβάνουν οι αρμόδιες αρχές δεσμεύει όλα αυτά τα άτομα» (η υπογράμμιση δική μου) [COM(92) 66 τελικό]. Κατά τη νομοπαρασκευαστική διαδικασία, η διατύπωση της παραγράφου τροποποιήθηκε, δεδομένου ότι δεν υπήρχε ούτε η ελάχιστη ένδειξη για την πρόθεση του νομοθέτη της Ένωσης να επεκτείνει τα αποτελέσματα των αποφάσεων που εκδίδονται δυνάμει του άρθρου 7, παράγραφοι 2 και 3, της οδηγίας 93/13.

2. Επί του πεδίου εφαρμογής της απόφασης *Invitel*

77. Όπως επισημαίνουν η Πολωνική Κυβέρνηση και η Επιτροπή, το Δικαστήριο, με την απόφαση *Invitel*, έκρινε ότι το άρθρο 6, παράγραφος 1, της οδηγίας 93/13, σε συνδυασμό με το άρθρο 7, παράγραφοι 1 και 2, της ίδιας οδηγίας, έχει την έννοια ότι οι αποφάσεις που διαπιστώνουν τον καταχρηστικό χαρακτήρα ρήτρας η οποία περιλαμβάνεται στους γενικούς όρους επιτρέπεται, στο πλαίσιο μιας αγωγής παραλείψεως του άρθρου 7 της ίδιας οδηγίας, να επεκτείνουν τα αποτελέσματά τους «έναντι όλων των καταναλωτών οι οποίοι έχουν συνάψει σύμβαση με τους ίδιους [γενικούς όρους], περιλαμβανομένων και εκείνων που δεν ήσαν διάδικοι της σχετικής δίκης»⁷⁴.

78. Η σχετική κρίση δεν αποτέλεσε έκπληξη, αλλά μάλλον συνέπεια της φύσεως και του σκοπού των συλλογικών αγωγών παραλείψεως. Όταν μια συμβατική ρήτρα έχει κηρυχθεί άκυρη και απαγορευθεί στο πλαίσιο αγωγής παραλείψεως, πρέπει προφανώς να εξασφαλιστεί ότι ο επαγγελματίας για τον οποίον πρόκειται δεν θα χρησιμοποιήσει πλέον σε καμία από τις συμβάσεις του τους ίδιους γενικούς όρους, συμπεριλαμβανομένης της ρήτρας που κρίθηκε καταχρηστική. Σε αντίθετη περίπτωση, οι αγωγές παραλείψεως του άρθρου 7, παράγραφοι 2 και 3, της οδηγίας 93/13 δεν θα είχαν καμία πρακτική αποτελεσματικότητα.

79. Με τη σκέψη 40 της απόφασης *Invitel*, το Δικαστήριο ορθώς επισήμανε ότι η εφαρμογή της κυρώσεως που συνίσταται στην αναγνώριση της ακυρότητας μιας καταχρηστικής ρήτρας ως προς όλους τους καταναλωτές που έχουν συνάψει με τον επαγγελματία για τον οποίον πρόκειται σύμβαση με τους ίδιους γενικούς όρους «εγγυάται ότι οι καταναλωτές αυτοί δεν δεσμεύονται από την εν λόγω ρήτρα»⁷⁵ και παρέπεμψε στο άρθρο 6, παράγραφος 1, της οδηγίας 93/13, το οποίο, κατά τη διατύπωση του Δικαστηρίου, επιβάλλει στα κράτη μέλη «να αντλούν όλες τις συνέπειες» οι οποίες απορρέουν κατά το εθνικό δίκαιο από τη διαπίστωση του καταχρηστικού χαρακτήρα μιας ρήτρας γενικών όρων, προκειμένου οι καταναλωτές να μη δεσμεύονται από τη ρήτρα αυτή⁷⁶.

80. Δεν υπάρχει, κατά τη γνώμη μου, αμφιβολία ότι η νομολογία αυτή δεν έχει εφαρμογή στην επίδικη υπόθεση.

81. Αιτιολογώντας το συμπέρασμά του στην απόφαση *Invitel*⁷⁷, το Δικαστήριο παρέπεμψε ρητώς στα σημεία 57 έως 61 των προτάσεων της γενικής εισαγγελία, η οποία, από πλευράς της, είχε εκφράσει «έντονες αμφιβολίες» για το αποτέλεσμα *erga omnes* έναντι των επαγγελματιών που δεν συμμετείχαν στη διαδικασία διαπίστωσης του καταχρηστικού χαρακτήρα της επίμαχης ρήτρας, αμφιβολίες τις οποίες συμμερίζομαι απολύτως⁷⁸.

82. Επιπλέον, το ζήτημα που απασχόλησε το Δικαστήριο στην υπόθεση επί της οποίας εκδόθηκε η απόφαση αυτή, δηλαδή η επέκταση της κυρώσεως της αναγνώρισεως ακυρότητας μιας καταχρηστικής ρήτρας στους καταναλωτές που συνήψαν με τον επαγγελματία σύμβαση στην οποία εφαρμόζονται οι ίδιοι γενικοί όροι, ήταν προδήλως διαφορετικό από αυτό το οποίο θέτει το αιτούν δικαστήριο στην κρινόμενη υπόθεση και το οποίο αφορά την επιβολή προστίμου στους επαγγελματίες που δεν συμμετείχαν στη διαδικασία αφηρημένου ελέγχου.

74 — Απόφαση της 26ης Απριλίου 2012 (C-472/10, EU:C:2012:242, σκέψη 44).

75 — Απόφαση της 26ης Απριλίου 2012 (C-472/10, EU:C:2012:242).

76 — Απόφαση της 26ης Απριλίου 2012, *Invitel* (C-472/10, EU:C:2012:242, σκέψη 42).

77 — Απόφαση της 26ης Απριλίου 2012 (C-472/10, EU:C:2012:242, σκέψη 39).

78 — Βλ., μεταξύ άλλων, σημείο 60 των προτάσεων της γενικής εισαγγελέα V. Trstenjak στην υπόθεση *Invitel* (C-472/10, EU:C:2011:806), όπου αναφέρονται τα εξής: «[τ]ο *erga omnes* αποτέλεσμα δεν θα συμβιβαζόταν με τις αρχές της δίκαιης δίκης όσον αφορά τους μη μετέχοντες στη διαδικασία, εάν αυτοί στερούσαν κάθε δυνατότητας να λάβουν θέση πριν από την έκδοση απόφασης σχετικής με την εκ μέρους τους χρησιμοποίηση καταχρηστικής ρήτρας στις συναλλαγές. Το δικαίωμα ακροάσεως [...] δεν θα διασφαλιζόταν δεόντως εάν το *erga omnes* αποτέλεσμα αφορούσε αδιακρίτως και τους μη μετέχοντες στη διαδικασία και, επομένως, η σχετική εθνική ρύθμιση δεν θα συνιστούσε κατάλληλο μέσο κατά την έννοια του άρθρου 7 της οδηγίας 93/13».

83. Ως εκ τούτου, θεωρώ ότι δεν δικαιολογείται μια ευρεία ερμηνεία του πεδίου εφαρμογής της αποφάσεως *Invitel*⁷⁹, σύμφωνα με την οποία αυτό καλύπτει ρύθμιση η οποία προβλέπει αποτέλεσμα *erga omnes* έναντι κάθε επαγγελματία που δεν συμμετείχε στη διαδικασία, και ότι, εν πάση περιπτώσει, μια τέτοια ερμηνεία θα έθιγε τα θεμελιώδη δικαιώματα του επαγγελματία⁸⁰.

3. Επί της ερμηνείας της οδηγίας 2009/22

84. Η ερμηνεία της οδηγίας 93/13 την οποία υποστηρίζω δεν μπορεί να αμφισβητηθεί υπό το πρίσμα των άρθρων 1 και 2 της οδηγίας 2009/22, στα οποία αναφέρεται το αιτούν δικαστήριο με το πρώτο προδικαστικό ερώτημά του.

85. Η οδηγία 2009/22, η οποία αφορά τις συλλογικές αγωγές παραλείψεως στον τομέα της προστασίας των συμφερόντων των καταναλωτών, έχει ως σκοπό την εξασφάλιση της τηρήσεως ορισμένων οδηγιών, μεταξύ των οποίων και της οδηγίας 93/13, και, ειδικότερα, την καταπολέμηση των παραβάσεων εντός της Ένωσης⁸¹.

86. Το άρθρο 2, παράγραφος 1, στοιχεία α' έως γ', της οδηγίας 2009/22 επιβάλλει συναφώς στα κράτη μέλη να ορίζουν τα δικαστήρια ή τις διοικητικές αρχές που είναι αρμόδιες να κρίνουν τις συλλογικές αγωγές που ασκούνται από νομιμοποιούμενους φορείς, κατά την έννοια του άρθρου 3 της οδηγίας αυτής, με τις οποίες επιδιώκεται, μεταξύ άλλων, η παύση κάθε ενέργειας αντίθετης προς την οδηγία 93/13, η δημοσίευση της αποφάσεως ή επανορθωτικής δηλώσεως και η επιβολή στον ηττηθέντα εναγόμενο της υποχρεώσεως να καταβάλει ένα ποσό προς το Δημόσιο Ταμείο ή οιονδήποτε οριζόμενο ως δικαιούχο από την εθνική νομοθεσία, σε περίπτωση μη εκτελέσεως της αποφάσεως.

87. Όσον αφορά τη σχέση μεταξύ της οδηγίας 2009/22 και της οδηγίας 93/13, η πρώτη είναι συμπληρωματική του άρθρου 7, παράγραφοι 2 και 3, της οδηγίας 93/13, το οποίο αφορά επίσης τις αγωγές παραλείψεως⁸².

88. Κατά την άποψή μου, ούτε το κείμενο της οδηγίας 2009/22 ούτε οι νομοπαρασκευαστικές εργασίες της⁸³ περιέχουν κάποια ένδειξη σχετικά με τη δυνατότητα των κρατών μελών να προσδίδουν στις αποφάσεις επί των αγωγών που προβλέπει η οδηγία αυτή αποτέλεσμα *erga omnes* έναντι των επαγγελματιών που δεν συμμετείχαν στη δίκη επί της αγωγής παραλείψεως. Αν συνέβαινε κάτι τέτοιο, η οδηγία 2009/22 θα αποτελούσε υπέρβαση του καθεστώτος που καθιερώνει η οδηγία 93/13, το οποίο η ίδια συμπληρώνει, πράγμα το οποίο δεν μπορεί να συναχθεί, ελλείψει ρητής σχετικής αναφοράς ως προς τη βούληση του νομοθέτη της Ένωσης.

79 — Απόφαση της 26ης Απριλίου 2012 (C-472/10, EU:C:2012:242).

80 — Βλ., όσον αφορά το δικαίωμα ακροάσεως του επαγγελματία, σημεία 58 έως 71 των παρούσων προτάσεων.

81 — Δηλαδή τις παραβάσεις που παράγουν αποτελέσματα σε κράτος μέλος διαφορετικό από εκείνο στο οποίο διαπράχθηκαν. Βλ. μεταξύ άλλων την τρίτη, τέταρτη, πέμπτη, έκτη και έβδομη αιτιολογική σκέψη της οδηγίας 2009/22, καθώς και το *Πράσινο βιβλίο σχετικά με την πρόσβαση των καταναλωτών στη δικαιοσύνη και τη ρύθμιση των καταναλωτικών διαφορών στην ενιαία αγορά* [COM(93) 576 τελικό], κεφάλαιο III.B.2. Σύμφωνα με το άρθρο της 1, παράγραφος 1, της οδηγίας 2009/22, οι αγωγές παραλείψεως έχουν ως σκοπό την προστασία των συλλογικών συμφερόντων των καταναλωτών που περιλαμβάνονται στις οδηγίες της Ένωσης οι οποίες απαριθμούνται στο παράρτημα I της εν λόγω οδηγίας, το οποίο, στο σημείο 5, αναφέρει την οδηγία 93/13.

82 — Έτσι, η υποσημείωση 1 του παραρτήματος I της οδηγίας 2009/22 αναφέρει ότι η οδηγία 93/13 περιέχει «ειδικές διατάξεις για τις αγωγές παραλείψεως». Βλ. σημεία 72 έως 76 των παρούσων προτάσεων, όσον αφορά το άρθρο 7, παράγραφοι 2 και 3, της οδηγίας 93/13.

83 — Η οδηγία 2009/22 εντάσσεται στη λογική της οδηγίας 98/27, η οποία στηριζόταν στο *Πράσινο βιβλίο σχετικά με την πρόσβαση των καταναλωτών στη δικαιοσύνη και τη ρύθμιση των καταναλωτικών διαφορών στην ενιαία αγορά* [COM(93) 576 τελικό].

89. Η Επιτροπή είχε, βεβαίως, προτείνει την τροποποίηση του δικαίου της Ένωσης, έτσι ώστε να επιτρέπεται στα κράτη μέλη να επεκτείνουν τα αποτελέσματα των αποφάσεων που κηρύσσουν μια συμβατική ρήτρα καταχρηστική σε «παρόμοιες συμβάσεις»⁸⁴. Τούτο, όμως, επιβεβαιώνει απλώς ότι μια τέτοια λύση δεν είναι δυνατή στο πλαίσιο του δικαίου της Ένωσης όπως ισχύει σήμερα, δηλαδή στο πλαίσιο των οδηγιών 93/13 και 2009/22.

V – Πρόταση

90. Κατόπιν των ανωτέρω, προτείνω στο Δικαστήριο να δώσει στο πρώτο προδικαστικό ερώτημα του Sąd Apelacyjny w Warszawie VI Wydział Cywilny (πολιτικό τμήμα του εφετείου της Βαρσοβίας, Πολωνία) την εξής απάντηση:

Η οδηγία 93/13/ΕΟΚ του Συμβουλίου, της 5ης Απριλίου 1993, σχετικά με τις καταχρηστικές ρήτρες των συμβάσεων που συνάπτονται με καταναλωτές, σε συνδυασμό με τα άρθρα 1 και 2 της οδηγίας 2009/22/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 23ης Απριλίου 2009, περί των αγωγών παραλείψεως στον τομέα της προστασίας των συμφερόντων των καταναλωτών, καθώς και με το άρθρο 47 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, έχει την έννοια ότι αντιτίθεται σε εθνική ρύθμιση η οποία προβλέπει την επιβολή προστίμου στον επαγγελματία ο οποίος, στις συμβάσεις του με τους καταναλωτές, χρησιμοποιεί ρήτρες γενικών όρων που θεωρούνται ισοδύναμες με τις ρήτρες που έχουν ήδη κριθεί καταχρηστικές και έχουν καταχωριστεί για τον λόγο αυτόν σε δημόσιο μητρώο, μολονότι ο επαγγελματίας αυτός δεν συμμετείχε στη διαδικασία που οδήγησε στη διαπίστωση του καταχρηστικού χαρακτήρα των ρητρών που περιέχονται στο μητρώο αυτό.

84 — Βλ. έκθεση της Επιτροπής της 6ης Νοεμβρίου 2012 προς το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και το Συμβούλιο σχετικά με την εφαρμογή της οδηγίας 2009/22/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου περί των αγωγών παραλείψεως στον τομέα της προστασίας των συμφερόντων των καταναλωτών [COM(2012) 635 τελικό, τμήμα 5.1, στοιχείο β', σημείο 2], όπου αναφέρεται, σε σχέση με τις «πιθανές αλλαγές στο νομικό πλαίσιο», ότι, «[α]ν μια συμβατική ρήτρα κηρυχθεί παράνομη, το αποτέλεσμα της απόφασης αυτής θα πρέπει να επεκταθεί σε όλες τις παρόμοιες τρέχουσες και μελλοντικές συμβάσεις». Ωστόσο, από το τμήμα 4.4 της ίδιας εκθέσεως προκύπτει ότι, στη μεγάλη πλειονότητα των κρατών μελών, οι αποφάσεις περί παραλείψεως έχουν *σχετικό* αποτέλεσμα, είναι, δηλαδή, δεσμευτικές μόνον έναντι των διαδίκων στην επίδικη υπόθεση. Βλ. επίσης έκθεση της Επιτροπής, της 18ης Νοεμβρίου 2008, σχετικά με την εφαρμογή της οδηγίας 98/27/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου περί των αγωγών παραλείψεως στον τομέα της προστασίας των συμφερόντων των καταναλωτών [COM(2008) 756 τελικό, τμήματα 25 έως 27].